

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əliyev Cavid İlqar oğlu

“Azərbaycanda vergi sistemi və onun iqtisadiyyatın inkişafına təsiri”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı:

060403 – Maliyyə

İxtisasın şifri və adı:

Vergi və vergiqoyma

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.f.d., dos. Z.Ş.Paşayev

i.e.n., dos.İ.M.Rzayev

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ə.Ə.ƏLƏKBƏROV

BAKİ – 2018

Azərbaycanda vergi sistemi və onun iqtisadiyyatın inkişafına təsiri

Mündəricat

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. VERGİLƏRİN MAHIYYƏTİ VƏ VERGİTUTMANIN NƏZƏRİ-METEDOLOJİ ƏSASLARI.....	7
1.1. Vergilərin mahiyyəti və onların funksiyaları.....	7
1.2. Vergitutmanın nəzəri-metodoloji əsasları.....	15
II Fəsil. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ VERGİ SİSTEMİ VƏ ONUN İNKİŞAFININ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	27
2.1. Azərbaycan Respublikasının müasir vergi sisteminin əsas xüsusiyyətlərinin təhlili.....	27
2.2. Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti və vergi islahatlarının əsas istiqamətləri.....	36
2.3. Azərbaycanın vergi sisteminin keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin vergi sistemi ilə müqayisəli təhlili.....	43
III Fəsil. ÖLKƏ İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINDA VERGİ SİSTEMİNİN ROLU VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS ASPEKTLƏRİ.....	49
3.1. İqtisadiyyatın tənzimlənməsində optimal vergi sisteminin rolu.....	49
3.2. Sahibkarlığın inkişafında vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin əsas aspektləri.....	54
3.3. İqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə təsdiq olunan strateji yol xəritələrində vergitutma məsələlərinin təhlili.....	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	66
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69
PE3IOME	
SUMMARY	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Tarixində ikinci dəfə müstəqillik əldə etmiş Azərbaycanın müasir vergi tarixinin başlancığı 90-cı illərin əvvəlinə təsadüf edir. Daha dəqiq desək Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin hakimiyyətə növbəti dəfə gəlişindən sonra Azərbaycanın müasir vergi tarixində inkişaf mərhələsi başlamışdır. Təbii ki, qeyd olunmalıdır ki, vergi sahəsində inkişafın başlaması həm də iqtisadiyyatımızın inkişaf mərhələsinin başlancığı deməkdir. Göstərilən iki anlayış bir-birinə sıx bağlı və aslıdır. Dissertasiya işində məhz bu aslılığın təhlilinin aparılması və nəticələrin əldə olunması nəzərdə tutulmuşdur. Yəni təqdim olunan elmi işdə Azərbaycanın müasir vergi sistemi və onun iqtisadiyyatımızın inkişafına təsiri araşdırılmışdır.

Bildiyimiz kimi müstəqilliyin ilk illərindən Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçid başlamışdır. Bütün iqtisadi ədəbiyyatlarda bazar iqtisadiyyatının subyektlərinin ev təsərrüfatları, dövlət, firma və müəssisələr olduğu hər kəsə məlumdur. Göstərilən subyektəri bir birinə bağlayan vergi sisteminin olduğunu vurğulamaq olar. Ümumilikdə isə bu bir iqtisadi prosesdir. Bu proseslərin tarixinə nəzər yetirilməsinə və müasir dövrümüzə müqayisəli təhlilinin aparılmasına ehtiyac vardır.

Azərbaycanda vergi sisteminin inkişaf mərhələlərini bu dövrlərdə baş vermiş yeniliklərin iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin araşdırılması əhəmiyyət kəsb edir. Son illərdə ölkəmizdə aparılan vergi islahatları, sahibkarlıq sahəsində güzəştlərin tətbiq edilməsi, iqtisadiyyatın inkişafı üçün qəbul olunmuş strateji yol xəritələrinin mahiyyətini anlamaq vacibdir. Həmçinin aparılan bu kompleks tədbirlərin nəticələrinə və gözləntilərinə nəzər yetirmək gələcəkdə bu kimi tədbirlərin davam etdirilməsinə xüsusilə optimal vergi sisteminin tətbiq edilməsi, nümunəvi vergi ödəyicilərinə güzəştlərin təqdim olunması, iqtisadiyyatın aparıcı qüvvəsi olan sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətlərində tövsiyələrin və təkliflərin verilməsi aktualdır.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin **obyektı** Azərbaycanın müasir vergi sistemi **predmeti** bu sistemin iqtisadiyyatın inkişafına təsirini təhlil etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Təqdim olunan tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanın vergi sistemi və onun iqtisadiyyatın inkişafına təsirini araşdırmaqdır. Bu fəaliyyəti həyata keçirmək aşağıdakı vəzifələrin icrasının həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Vergilərin yaranma və inkişaf tarixlərinə nəzər yetirmək;
- Azərbaycanın müasir vergi sisteminin mərhələlərini və vergi siyasətinin prioritet istiqamətlərini təhlil etmək;
- Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin vergi sisteminin Azərbaycanın vergi sistemilə müqayisəli təhlilini həyata keçirmək;
- Sahibkarlığa tətbiq olunan vergi güzəştlərinin büdcə daxi olmalarına təsirinin statistikasını araşdırmaq ;
- İqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə təsdiq olunmuş strateji yol xəritələrində vergilərin rolunun tədqiq edilməsi;
- Azərbaycanda aparılan vergi islahatlarının istiqamətlərinin iqtisadiyyatın inkişafına təsirini müəyyən etmək.

Tədqiqat zamanı informasiya bazası. Tədqiqat işinin informasiya bazası əsasən Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsində yerləşdirilən məlumatlar, müxtəlif dövlət orqanlarının veb sahifələrində və digər internet resurslarında yerləşdirilən rəsmi statistik məlumatlar, bu sahədə araşdırma aparmış şəxslərin tədqiqat işləri və müvafiq istiqamətlər üzrə yazılmış elmi ədəbiyyatlar təşkil etmişdir.

Tədqiqat işinin metodu. Qeyd olunmalıdır ki, dissertasiya işlərinin yazılması daha çox 3 metoddan istifadə olunmaqla həyata keçirilir. Bura empirik, nəzəri və

emprik-nəzəri tədqiqat metodları daxil edilir. Həmçinin bu siyahını davam etdirərək statistik, riyazi, sosioloji metodları da qeyd edə bilərik. Təqdim olunan tədqiqat işində əsasən nəzəri metoddan istifadə olunmuşdur. Bu zaman müxtəlif elmi ədəbiyyatlara, internet resurslarına müraciət edilmiş təhlillər aparılmışdır.

Aparılan tədqiqat zamanı induksiya və deduksiya metodlarına da müraciət edilmişdir. Bu metodlardan istifadə edilərək əsasən vergi sahəsində qəbul olunmuş qanunvericilik, aparılan islahatlar, müxtəlif güzəştlər istiqamətində olan problemlər tədqiq edilmiş və bunun nəticəsində problemlərin həlli yolları üçün təkliflər qeyd edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Əldə olunmuş elmi yeniliklərə aşağıda qeyd olunan faktlardan bəhs etmək olar:

- ✓ Azərbaycanın müasir vergi siteminə nəzər yetirilmiş, çatışmamazlıqlarla bağlı müvafiq tövsiyələr verilmişdir;
- ✓ Sahibkarlığın inkişafı sahəsində tətbiq olunan yeniliklərin davamlı olması üçün təkliflər qeyd edilmişdir;
- ✓ İqtisadiyyatın əsas sektorları üçün təsdiq edilmiş strateji yol xəritələrində vergilərlə bağlı nəzərdə tutulan tədbirlər planında görülməz işlər zamanı vergi dərəcələrinin aşağı salınması xüsusilə ƏDV-nin differensiyalaşdırılması zəruri hesab edilmişdir;
- ✓ Vergi daxil olmalarının büdcədə payının qeyri neft sektorundan daxil olmalar hesabına artırılmasının yolları göstərilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İşin praktik əhəmiyyəti haqqında onu qeyd etmək olar ki, bu sahədə gələcəkdə tədqiqat aparmaq istəyən şəxslər üçün faydalı məlumat bazası ola bilər. Həmçinin disertasiya işində müraciət olunan mövzular üzrə universitetlərdə tədris həyata keçirilərkən lazım mənbə kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil , səkkiz alt bölmə, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi isə 75 səhifə təşkil edir.

I fəsil. VERGİLƏRİN MAHIYYƏTİ VƏ VERGİTUTMANIN NƏZƏRİ- METEDOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Vergilərin mahiyyəti və onların funksiyaları.

Vergi anlayışının çox qədim tarixi vardır. Yəni tarixdə dövlətlər mövcud olmağa başlayandan vergi anlayışı formalaşmağa başlayıb. Bu da onu deməyə əsas verir ki, vergi hər bir dövlətin inkişaf etməsinin təməlində əsas rol oynayan faktorlardan biridir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində verginin açıqlanması– dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi əvəzsiz ödənişdir kimi verilmişdir. [2, maddə 11]¹

Vergilər yığım, rüsum və digər ödəniş formalarından fərqlənir. Belə ki, yığım dövlət orqanları tərəfindən tutulan haqq formasıdır ki, bunun özülü nədəsə iştirak etmək, nədənsə istifadə etmək kimi qarşılıqlı fəaliyyətə söykənir. Rüsum isə təşkilat vətəndaşlardan dövlət orqanları ilə hər hansı bir fəaliyyətin həyata keçirilməsi müqabilində tutulan pul vəsaitidir. Dövlətə məxsus olan təbii ehtiyatlardan istifadəyə görə alınan vəsaitlər isə digər ödənişlərə aiddir ki, bu vəsait umui pozulmuş təbii tarazlığı bərpa edir.

Vergi anlayışı yığım, rüsum və digər ödəniş formalarından fərqli olaraq aşağıdakı vergi elementlərini özündə cəmləşdirir:

1) vergitutma obyektiv- vergi tətbiq olunan obyektidir. (hüquqi şəxslərin mənfəəti, fiziki şəxslərin gəliri, torpaq, əmlak və s.)

2) vergitutma bazası-obyektin yəni vergi tutulan obyektin vergiyə cəlb olunan hissəsinin kəmiyyət göstəricisidir,

¹ www.taxes.gov.az

3) vergi dərəcəsi-vergitutma obyektinə təyin olunan verginin faiz nisbətində miqdar göstəricisidir.

4) vergi dövrü- cari vergi ödəmələrinin göstərildiyi zaman kəsiyidir.

5) vergilərin hesablanması, ödənilməsi qaydaları və müddətləri - Bu elementlər vergi məcəlləsi ilə tənzimlənir, belə ki, vergi ödəyicisi cari dövrdə fəaliyyətlərinə uyğun vergi hesabatlarını hazırlamalı və bu hesabat üzrə yaranmış vergi öhdəliyini yerinə yetirməlidir.

Dövlətlər vergi anlayışının əhali arasında düzgün təbliğ edilməsi, vergi yığımlarının formalaşdırılması, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi ümumilikdə bütün bu prosesləri düzgün idarə edə bilmək üçün işlək vergi sistemi formalaşdırmalıdır. Vergi sistemin formalaşmasının 3 aspektdə birləşdirsək qeyd edə bilərik ki, bu proses ilk öncə sistemli daha sonra fundamental və hüquqi bazaya əsaslanmalıdır. Yəni mükəmməl vergi sistemində vergilər bir-birilə əlaqəli olmalıdır. Tətbiq olunan vergilər mütləq şəkildə iqtisadiyyatın inkişafına yönəmlil və əhali arasında qəbul edilən olmalıdır.

Vergilərin mahiyyətini anlamaq üçün tarixə nəzər salmaq vacib amillərdən biridir. Qeyd olunmalıdır ki, vergilərin ilk yığım prosesi ibtidai formada, systemsiz ödənişlər şəklində idi. Qədim Roma və Afina dövlətlərinin dövründə yalnız mühəribələrə hazırlıq vaxtı xalqa vergi tətbiq olunub. Pul-əmtəə münasibətləri inkişaf etdikcə vergilər də pul formasına keçid etməyə başlayır. Vergilər yeni-yeni tətbiq olunmağa başlayarkən yığılan vəsaitlər ordunun və sarayın saxlanması, hərbi istehkamların qurulması, ehtiyat və yolların tikilməsi sərəf olunurdusa da, sonralar onlar dövlətin xəzinəsinin əsas gəlir mənbəyinə çevrilmişdi.

İlk mütəşəkkil vergi sistemlərindən biri olan Qədim Roma vergi sisteminin formalaşması tarixinin ilk dövrlərinə vergi mexanizmlərinin yalnız hərbi istiqamətə maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunması xas idi. O dövrdə vergilərin müəyyən olunmasında meyar kimi Roma vətəndaşlarının mövcud ailə vəziyyətləri və əmlakları

haqqında dövlətə təqdim etdikləri ərizə əsas götürülürdü. Vergilərin miqdarı bu ərizələrdəki göstəricilərə əsasən müəyyən olunurdu. Vergi sistemində b.e.ə. IV–III əsrlərdə baş verən inkişaf isə özünü xüsusilə iki istiqamətin, həm ümumdövlət, həm də yerli vergilərin yaranmasında büruzə verdi. Lakin bu hələ də vahid vergi sisteminin yaranması demək deyildi və ayrı-ayrı yerlərdə bir-birindən fərqli vergilərin tətbiq edilməsi halı qalmaqda idi. Bəzi ərazilərdə isə artıq «qurban vermək», «könüllü ödəmələr», «sığorta mükafatı», «ictimai xidmətlər üçün ödəmələr» kimi ifadələrdən vergilərin adlandırılmasında istifadə edilirdi.

Roma imperatoru Oktavian Avqust dövründə isə dövlətin institutional baxımdan daha da inkişafı vergilər sahəsində bir çox islahatların aparılmasına təkan verdi. Oktavian Avqust tərəfindən həyata keçirilən bu islahatlar sırasında xüsusilə tribut adlandırılan ümumi verginin tətbiqini göstərmək olar ki, bu vergi məhz pulla ödənişə əsaslanan ilk ümumi vergi idi. Aparılan islahatlara əsasən Romada vergilərin yığılmasına nəzarət məqsədilə xüsusi idarələr yaradıldı. Bu dövrdə torpaq vergisi isə dövlət ərazisində əsas vergi statusunu qoruyub saxlayırdı. Qədim Romada verginin tətbiq olunduğu obyektlər sırasına əmlak, mal-qara və hətta qullar daxil idi. Bu dövr həmçinin vergi sisteminin formalaşması tarixində ilk dəfə dolayı vergilərin tətbiq edilməsi ilə də yadda qaldı. Dolayı vergilər dedikdə isə dövriyyə vergisini qeyd etmək olar. Bütün bunlardan görmək olar ki, məhz bu dövrdə Qədim Romada vergi sisteminin ana strukturu formalaşmışdır və sonrakı mərhələlərdə isə cüzi dəyişikliklər ilə bu struktur təkrar tətbiq olunurdu.

İlkin feodalizm dövründə isə vergi sistemi bəzi xarakteristik xüsusiyyətləri ilə öncəki dövrlərdən fəqlənirdi. Belə ki, bu dövrdə vergilər daha çox əhalinin dövlət başçısına hədiyyəsi kimi tətbiq olunurdu. Vergilərin məhz bu şəkildə tətbiqi özünü onların adlandırılmasında da büruzə verirdi. Nümunə olaraq İngiltərədə vergilərin "gift"-hədiyyə adlandırılmasını və yaxud latıncada eyni mənaya gələn "donum" ifadəsini göstərmək olar. İlkin feodal dövlətlərdən biri olan Almaniyada vergilərin adlandırılmasında "Bede" ifadəsindən istifadə olunurdu ki, bu ifadənin vasitəsilə

vergilərin dövlət başçısının xahişi kimi mənalandırılmasına çalışılırdı (uzun müddət torpaq vergisi "landbete" adlandırılmışdır). Feodalizm dövründə vergilərin məhz bu formada adlandırılmasında məqsəd əhalinin vergi ödənişini dövlətə dəstəyi, köməyi ilə əlaqələndirmək idi və bunun izləri müasir dövrümüzdə də bəzi dövlətlərin vergi sistemində qalmaqdadır. Misal üçün Almaniyada vergilər hal-hazırda da steuer-yardım mənasına gələn sözlə adlandırılmasını göstərmək olar.

Vergilərin mahiyyətin izah etdikdə o da qeyd olunmalıdır ki, dövlət gəlirlərinin ilkin forması, əldə edilmiş hərbi qənimətlər, dövlət əmlakı, xəzinə torpaqları və meşələrdən daxil olan gəlirlər olmuşdur. Şərqdə uzun müddət ərzində bu gəlirlər hökmdarlara məxsus idi. Buradan daxil olan gəlirlər və ümumilikdə dövlətə məxsus olan gəlirlər xüsusi-hüquq gəlirləri kimi hesablanmışdır. Dövlət büdcəsinə daxil olan digər mühüm gəlirlərdən biri də xəzinənin inhisar gəlirləridir. İstehsal növlərinin müəyyən sahələri əhalinin fəaliyyətindən çıxarılaraq xəzinənin inhisar hüququna aid edilir. Bu kimi gəlirlər daha sonra vergi sisteminə keçid mərhələsini təşkil etmişdir.

Xəzinəyə daxil olan inhisar gəlirlərindən əldə olunan vəsaitin alınması üsulları müxtəlifdir. Dövlət istehsal sahələrini müstəqil istismar edirdi və məhsulları yüksək bazar qiyməti ilə (duz inhisarını misal göstərmək olar) satırdı. Dövlət eyni zamanda belə istehsal sahələrini icarəyə verirdi. Gəlir əldə olunması üçün həmin üsullardan hal-hazırda da istifadə edilir. Dövlət tərəfindən faydalı qazıntıların çıxarılması lisenziyası hüququ üçün ödəmələri göstərmək olar və s.

Müxtəlif növlü inhisar növləri mövcuddur: sənaye, məhkəmə, gömrük və əmlakdan alınan dövlət gəlirləri. Yeraltı və yerüstü sərvətlər prinsip etibarını ilə xəzinənin varidatı hesab edilir. Təbiət hadisələri zamanı, məsələn, külək dəyirmanları üzərində dövlət inhisarının olması da həmin dövrdə geniş yayılmışdı. Su və yeraltı sərvətlər də dövlət inhisarına daxil idi. Bu tarixi dövrlərdə bütün dövlətlərdə, həmçinin Azərbaycan ərazisində də, tarixi və mədəni abidələrə aid olan qazıntılar zaman əldə olunan vəsaitlər dövlət inhisarı hesab edilir.

Dövlət tərəfindən gömrük inhisarının əsas məqsədi, ərazidən keçmək hüququ üçün verilən vəsaitlərdən ibarət idi və hal-hazırki müasir gömrük rüsumlarının ilkin forması idi.

Dövlətə məxsus olan və dövlətin həyata keçirdiyi sikkə buraxmaq hüququ – dövlətin suverenliyinin formalarından biridir. Buna baxmayaraq, tarix ərzində dövlətlər tərəfindən saxta pul-sikkə tədavülə buraxılmışdır. Çəkisi əksik olan, yaxud dəyəri aşağı düşmüş pul-sikkələrin dövriyyəyə buraxılması dövlətlərin sikkə inhisarından gəlir əldə etməsi formasından biri idi. Sovet dövlətinin dövriyyəyə buraxdığı pul əskinaslarının müxtəlif səbəblərlə dövriyyədən çıxarılması, pulların dəyişdirilməsi üçün verilən vaxt və miqdarın məhdudlaşdırılması, qızıl məmulatının azaldılması (1961-ci ildəki pul islahatı) inhisar üsulunun formalarıdır.

Qədim dövrlərdə digər inhisar növləri də mövcud olmuşdur. Sənaye bütövlükdə inhisar altındaydı və müəssisələr qeydiyyatı zamanı, və ya patent hüququ verilərkən rüsum tələb olunurdu.

Dövlət tərəfindən sənaye inhisarı zaman keçdikcə iqtisadi münasibətlərin inkişafında nümunəyə çevrildi. Xüsusi mülkiyyətin və bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişafı dövləti təsərrüfat həyatından getdikcə çıxarmağa başladı. İctimai zərurətlə bağlı olaraq inhisarlar saxlanıldı. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən rol qazanc əldə etmək sahəsindən olan idarəçilik sahəsinə keçdi. İnhisarın əvəzinə daha sonralar dövlət müəssisələrinin xərclərini qarşılamaq məqsədini özündə ehtiva edən rüsumlar tətbiq edilməyə başladı

Qeyd etdiyimiz kimi vergilərin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında xüsusi yeri vardır. Yəni vergi prosesi hamı tərəfindən qəbul edilən olmalıdır ki, ölkə inkişaf edə bilsin. Vergilər özündə bir çox iqtisadi funksiyaları birləşdirir. Bura biz fiskal, tənzimləyici, bölüşdürücü və nəzarətedici funksiyaları əlavə edə bilərik. Bu funksiyaların ayrı-ayrılıqda izahını verdikdə qeyd edə bilərik ki, fiskal funksiya əsasən dövlət xərclərini qarşılamaq üçün dövlət büdcəsinin gəlirlərini

formalaşdırmaqdır. Yəni bu funksiyanın icra edilməsi üçün fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin dövlət büdcəsinə vergi formasında transferi həyata keçirilir. Vergilərin vaxtında və düzgün qaydada büdcəyə ödənilməsi üçün dövlətlər tərəfindən müxtəlif proqramlar həyata keçirilir. Məhz bu cür dövlət proqramları vasitəsi ilə vergi ödəyicilərinə onların hüquq və vəzifələri izah edilir. Fiskal funksiya vergilərin əsas mahiyyətinə izah edir. Vergilərin növbəti əsas funksiyalardan biri tənzimləyici funksiyadır. Bu funksiya əsasən dövlət tərəfindən qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün yerinə yetiriləcək iş proseslərini əhatə edir. Funksiyanın adından görüldüyü kimi burada vergilər tənzimləmə rolunda yəni istehsal prosesini yavaşlada və ya əksinə sürətləndirə bilər. Həmçinin kapital yığıma tələbin artıb-azalmasını bu funksiya vasitəsilə müşahidə edə bilərik. Bölüşdürücü funksiya isə daha çox sosial yönümlü fəaliyyətləri yerinə yetirir. Yəni biz yüksək vergi yükü qəbul edə biləcək şəxslərdən yığdığımız vergilər hesabına əhalinin digər daha sosial ehtiyacları olan təbəqəsinə köməklik göstəririk. Adətən bu funksiyanın fəaliyyəti hamı tərəfindən normal qarşılınmır. Vergi ödəyən şəxslər hesab edirlər ki, onlardan yığılan vergilər hesabına digər daha aztəminatlı şəxslər faydalanmamalıdır. Burada bərabər yanaşma tətbiq edilməlidir. Lakin bu praktika aparıcı inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən qəbul edilmiş praktikadır bu baxımdan burada hər hansı fərqli metod tətbiq etmək məqsəduyğun deyildir. Nəzarətədiçi funksiya vasitəsi ilə ödənilən vergilər hesabına vergi ödəyicilərinin maliyyə-təsərrüfat vəziyyətinə nəzarət həyata keçirilir. Bu nəzarətlə gələcəkdə dövlət büdcəsinə və ya vergi sistemə zəruri olan düzəlişlərin istiqaməti müəyyənləşdirilir. [17, səh. 39-41]

Qeyd olunan bu funksiyaların təhlilindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, vergiqoyma dövlətin və dövlət qurumlarının ondan istifadə etməsi nəticəsində xərclərini maliyyələşdirmək üçün fiskal mexanizm yaratmasıdır. Vurğuladığımız xüsusi funksiyalarından başqa vergilərin stabil və mütərəqqi inkişaf, sosial ədalət və sosial mənafehi təmin etmək istiqamətində olan funksiyalarını da qeyd etmək lazımdır. Adları qeyd olunan funksiyalarının yerinə yetirilməsi zamanı dövlətə

mütəmadi olaraq büdcə vəsaitləri lazım olur. Bu vəsaitlərin təyinatı üzrə xərcləyə bilməsi üçün əsaslı maliyyə ayıran qurumların proseslərə cəlb olunması və vergilərin yığım prosesin düzgün təşkil etmək vacibdir. Bu prizmadan biz dövlətlərin idarəetmə formasına nəzər yetirdikdə onların sosial-iqtisadi inkişaf meyarı ilə gəlir və xərclərinin idarəedilməsi meyarları arasında asılılığın olduğunu müşahidə edə bilərik. İstənilən bir ölkənin iqtisadi və sosial problemləri təhlil olunduqda və ya dövlətin qarşısında duran mövcud öhdəliklərin bölgüsü aparıldıqda mütləq şəkildə hökumət gəlirlərin düzgün və balanslı paylanmasına xüsusi önəm verməlidir. Beləliklə buradan bir daha aydın olur ki, vergilər həm də iqtisadi bir anlayışdır.

Vergilərin hansı məqsədlə toplanması xüsusiyyətindən fərqli olaraq onun məcburi xarakter daşması fikri demək olar ki, hər yerdə bir mənalı şəkildə qəbul edilir. Bunu biz bir çox dövlətlərdə müxtəlif vergilərin adlandırılmasında istifadə edilən ifadələrdən də görə bilərik ki, bu sözlərin kökündə "məcburilik" ifadəsi yer alır. Fransız dilində tax və yaxud da ingilis dilində duty kimi öhdəlik, borc mənası verən ifadələrin hələ də vergi adlarında istifadə edilməsi buna nümunədir. Türk dillərində isə vergi anlayışının kökünü təşkil edən *ver* ifadəsi mahiyyətindəki məcburiliyi əks etdirir. Tarixə nəzər salsaq görürük ki, vergi sisteminin inkişafının üçüncü mərhələsinə kimi sadəcə iqtisadi kateqoriya kimi istifadə olunan vergi anlayışı yalnız bu mərhələdən etibarən hüquqi mahiyyət kəsb etməyə başlamışdır və vətəndaşların dövlət qarşısındakı hüquqi öhdəliyi məzmunu daşımışdır.

Vergi anlayışı aşağıdakı altı səciyyəvi cəhəti özündə birləşdirir:

1. Vergi pul öhdəliyidir;
2. Vergi əvəzsizdir;
3. Vergi məcburi ödəmədir və hüquqi məcburiyyətə əsaslanır;
4. Vergi əvvəlcədən müəyyən edilmiş şərtlər əsasında alınır;
5. Verginin alınmasında məqsəd ümumi ictimai fayda üçün həyata keçirilən xərcləri ödəməkdir;

6. Fərdlərin vergini ödəmək məcburiyyəti onların təşkilatlanmış bir cəmiyyətin, dövlətin üzvü olmalarıdır. [19, səh 8].

Beləliklə bütün bu deyilənlərə əsaslanaraq tam əminliklə söyləyə bilərik ki, ölkənin inkişafı naminə vergi yığımı prosesini yalnız ölkə vətəndaşlarına yönləndirməklə kifayətlənməməli paralel olaraq ölkədə müxtəlif fəaliyyətlərlə məşğul olan xarici vətəndaşlara da tətbiq etməliyik.

Müasir vergitutma nəzəriyyəsində vergilər əsasən aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə növlərə ayrılırlar:

- tutulma üsuluna görə;
- subyektinə görə;
- ödənilədiyi büdcənin səviyyəsinə görə. [19, səh 8].

Vergiləri tutulma üsuluna görə birbaşa vergilər və dolaylı vergilər olmaqla 2 əsas qrupa ayırmaq olar ki, birbaşa vergilərin dəqiq məbləği məlumdur çünki birbaşa vergilər maddi sərvətlərin toplanma prosesində vergi ödəyicilərinin əmlak və gəlirindən bilavasitə, birbaşa tutulan vergi formasıdır. Hüquqi şəxslərdən tutulan mənfəət vergisi, fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi, əmlak vergisi, torpaq vergisi birbaşa vergilərə misaldır.

Xidmət və ya əmtəə qiymətindən tutulan vergilərə isə dolaylı vergilər o cümlədən istehlak vergiləri deyilir ki, bu vergi forması tamamilə və ya qismən əmtəənin dəyərində köçürülür. Əlavə dəyər vergisini, aksizlər istehlak vergilərinə misaldır.

Yuxarıda deyilənlərdən də aydın olur ki, gəlir əldə edən şəxs birbaşa vergi ödəyicisi, əmtəə istehlakçısı isə dolaylı vergi ödəyicisi olur.

Vergiləri subyektə görə 3 qrupa ayırmaq olar:

1)Müəssisə və təşkilatlardan tutulan vergilər- Bu qrupa mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi, müəssisə və təşkilatların əmlakından tutulan vergi, aksizlər və s. daxildir.

2)Fiziki şəxslərdən tutulan vergilər- gəlir vergisi, fiziki şəxslərin əmlak vergisi habelə vərəsəlik və ya bağışlanma yolu ilə keçən əmlaka görə alınan vergi bu qrupda cəmlənir.

3)Qarışıq vergilər (həm fiziki həm də hüquqi şəxslərdən tutulan vergilər)-Bu qrupa dövlət rüsumları, bəzi gömrük rüsumları və s. daxildir.

Ödənilməyi büdcənin səviyyəsindən asılı olaraq vergiləri 2 qrupa bölünür:
1)təsbit olunmuş vergilər- birbaşa və bütövlükdə konkret büdcə və ya qeyri-büdcə fonduna köçürülür.

2) tənзимedicilə vergilər- müəyyən nisbətdə dövlət büdcəsinə və eyni zamanda da yerli büdcələrə köçürülür. (hüquqi şəxslərdən tutulan mənfəət vergisinin müəyyən faizi dövlət büdcəsinə, müəyyən faizi isə yerli büdcəyə köçürülür.)

1.2. Vergitutmanın nəzəri-metodoloji əsasları.

Qeyd etdiyimiz kimi vergi anlayışının habelə vergi sisteminin yaranma tarixi min illərə söykənir. Vergilər və vergi sistemi insan cəmiyyətinin siniflərə bölündüyü və qədim dövlətlərin meydana çıxdığı dövrdən təşəkkül tapmağa başlamışdır, çünki bu zaman yeni yaranmaqda olan sosial-quruluş mexanizmləri maliyyə vəsaitlərinin olmasını tələb edirdi.

Vergitutmanın ilkin yaranma dövrü inkişaf səviyyəsinin aşağı olması və primitiv olmasına görə fərqlənirdi. Çünki bu dövrdə əmtəə istehsalı və dövlət aparatı yeni formalaşmağa başlamışdı. Dövlət o cümlədən dövlət qurumlarının özünü təmin etmək zərurəti yaranmışdıki bu da vergitutmanın yaranmasını şərtləndirirdi.

Vergi sistemində diqqətə cərpən inkişaf mərhələsi XVI əsrin sonları XVII əsrin əvvəllərini əhatə edir. Vergitutmanın əsas inkişafının başlaması kimi qiymətləndirilən

bu mərhələdə həm dolayı, həm də birbaşa vergilərin məcmusundan ibarət vahid vergi sistemlərin formalaşması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məhz bu mərhələdə vergilərin dövlət büdcəsinin formalaşmasındakı əhəmiyyəti ön plana çıxmışdı. İlk olaraq Avropada yaranan və getdikcə əhatə dairəsi genişlənən demokratik proseslərin inkişafı vergi sisteminə, xüsusilə də vergilərin təyin olunması və daxil edilməsinə məsələlərinə də təsirsiz ötürmədi. 1689-cu ildə İngiltərədə dövlət xərclərinin və gəlirlərinin müəyyən edilməsi və təsdiq edilməsi məsələlərinin məhz hakimiyyətin nümayəndəli orqanlarına həvalə edilməsi vergi sisteminə olan demokratik təsirlərin bariz nümunəsi idi. İqtisadi ədəbiyyatlarda bu dövr nəzəri cəhətdən atomistik nəzəriyyə kimi qeyd olunur.

Vahid vergi sisteminin formalaşması və vergilərin büdcədəki əhəmiyyətinin təsdiqi ilə yadda qalan atomistik nəzəriyyəsiindən fərqli olaraq növbəti mərhələ vergilərin təyini və tutulması hüququna xüsusi önəm verilməsi, eləcə də vergilərin sayının azaldılması ilə səciyyələnir. 19-cu əsrdən etibarən bir çox sahələri əhatə edən elmi inkişaf vergi sistemində, vergitutmada da öz təsirini göstərdi və bu istiqamətin elmi-nəzəri problemlərinə xüsusi diqqət yetirilməyə başlandı. Belə ki, məhz bu mərhələdə bir sıra dövlətlərdə vergi sisteminin daha dərinədən öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş elmi araşdırmaların aparılmasına, eləcə də əldə olunan nəticələrin praktik tətbiqinə dair ciddi söylərə rast gəlirik. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, aparılan araşdırmalar və onların praktikaya tətbiqi öz nəticəsini yalnız Birinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə verməyə başladı.

Ümumilikdə isə qeyd etmək olar ki, bu proseslərdə ciddi dönüş nöqtəsi 18-ci əsrdən başlayaraq vergilərin hansı məqsədlə tutulması məsələsinə dair fikir ayrılıqlarının ortaya çıxması və bu məsələnin ciddi müzakirə obyektinə çevrilməsi oldu. Aparılan araşdırmaların, müzakirələrin məntiqi nəticəsi kimi isə bir çox yeni nəzəriyyələr, baxışlar meydana çıxdı. Bununla da elmi prinsiplərə söykənən müasir vergi sisteminin təməli formalaşdırılmış oldu. Bu dövr həm də klassik nəzəriyyənin formalaşması ilə yadda qalmışdır.

Klassik nəzəriyyənin yaradıcılarından olan tanınmış ingilis iqtisadçısı David Rikardo bildirmişdir ki, “Vergi hər hansı bir ölkənin sənaye və torpağından əldə edilən gəlirin dövlət sərəncamına verilən hissəsidir. Bu hissə nəticədə həmişə millətin kapitalı və ya gəlirindən ödənilir” [18, səh 6]. Təbii ki, bu fikr XIX əsrdə deyilsədə tam olmasada hazırki cəmiyyətlərin əksəriyyətində vergitutma bu prinsiplə həyata keçirilir. Yəni dövlətlər bu fikrə istinad edərək vergitutma bazalarını formalaşdırırlar. Verginin iqtisadi tərifini haqqında bəhs edilərkən qeyd olunur ki, bu proses hökumət tərəfindən milli gəlirin (MG) və Ümum milli məhsulun (ÜMM) bir hissəsinin məcburi şəkildə yığılaraq dövlət büdcəsinə transfer olunmasıdır. Vergi nəzəriyyəsi haqqında fikr bildirən növbəti alimlərdən biri də Gaston Cezenindir. O, hesab edirdi ki, “Vergi dövlətin xərclərini ödəmək məqsədilə xidmətin müqabili ödənilməmək və geri qaytarılmamaq şərti ilə şəxslərdən məcburi alınan puldur” [18, səh 6]. Vergiləri izah edən bu açıqlama hal-hazırda yaşadığımız mühitə tam da uyğun gəlir. Ona görə ki, burada izah olunur ki, vergilər yalnız dövlətin xərclərini qarşılamaq üçün toplanır. Amma, indiki mühitdə biz bu sistemin yalnız bu məqsədlər üçün istifadə olunmadığının dəfələrlə şahidi olmuşuq. Yəni vergilər həm də bir çox vacib sosial və iqtisadi fəaliyyətləri icra etmək üçün dövlət büdcəsinə toplanır. Vergilərin izahı haqqında iqtisadi alimlərdən daha dolğun fikri L.Mehl tərəfindən səsləndirilmişdir, “Vergi – dövlətin, yerli idarələrin və ya qanunda nəzərdə tutulmuş ictimai qurumların ictimai xidmətləri yerinə yetirmək məqsədilə hüquqi və fiziki şəxslərdən onların ödəmə qabiliyyətinə uyğun olaraq, qanuni yolla məcburi şəkildə və əvəzsiz alınan puldur”. [18, səh 7].

Qeyd etdiyimiz kimi, tarixin müxtəlif dövrlərində bir çox iqtisadçı alimlər vergilərin nəzəriyyəsi haqqında fikrlər səsləndirmiş dövlətlərin vergi tətbiqetmə səbəblərini araşdırmışdılar. Bu araşdırmalar içərisində ən çox A.Smitin fikrlərinə rast gəlmək olar. Beləki o qeyd edirdi “Başqa belə bir sənət yoxdur ki, hökumət onu adamların ciblərinin pulunu boşaltmaq qədər tez öyrənsin.” [18, səh 6] Bundan başqa Smit öz yazılarında vergitutmanın 4 prinsipini qeyd edir. Belə ki, ilk prinsipə

görə o hesab edir ki, insanlar dövlətlərinin müdafiə təhlükəsizliyinə dəstək ola bilmək üçün öz gəlirlərinin bir hissəsini bu prosesə ayırmalıdır. Bu ayırma, vergi yolu ilə həyata keçirilə bilər. Növbəti prinsipdə o, qeyd edir ki, vergi dərəcələrini bu sahədə fəaliyyət göstərən rəhbər məmurların qərarı ilə müəyyənləşdirməkdənsə dəyişməz qalması daha məqsədəuyğundur. Əslində bu fikrlə razılaşmamaq olar çünki cəmiyyət inkişaf edir və inkişafın nəticəsi olaraq qanunvericilikdə dəyişiklər yaranması zərurəti yaranır. Lakin burada məmur müdaxiləsinin qarşısını almaq üçün Gürcüstan modelindən istifadə etməklə vergilərlə bağlı dəyişiklikləri ümumxalq səsverməsi ilə həyata keçirmək olar. A.Smit 3-cü prinsipində vurğulayır ki, vergi ödənişləri uyğun olmalıdır. Yəni bu ödənişlər insanların həyat rifahına mənfi təsir göstərməməlidir. Sonuncu prinsip isə ağır vergi yükünün tətbiqinin mənfi xüsusiyyətlərindən bəhs edir. Beləki Adam Smitə görə ağır vergi yükü korrupsiya hallarının artmasına səbəb olur. Sahibkarlar vergilərin dərəcələrinin çoxluğuna görə müxtəlif yayınma yollarına əl atırlar. Bu da ümumilikdə iqtisadiyyatın inkişafına ölkələrin müsbət imicinə təsir göstərir.

Tarixi faktlarda klassik nəzəriyyənin əksini söyləyən tanınmış ingilis iqtisadçısı C.Keyns olmuşdur. Keyns nəzəriyyəsinə görə iqtisadiyyatın idarəedilməsi vergilər hesabına həyata keçirilə bilər. Yəni o hesab edirdi ki, iqtisadiyyatı dirçəltmək üçün mütləq şəkildə vergilərin artırılması zəruridir. Təbii ki, bu fikrlə həm razılaşmaq həm də razılaşmamaq olar. Beləki vergilər hesabına dövlət büdcəsini artırmaq olar və bu artımdan əldə olunan vəsaitlə iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına investisiya qoyuluşları etmək olar. Amma bu artımların biznes mühitinə təsirini də araşdırmaq vacib amillərdən biridir.²

80-ci illərdə xüsusi fəaliyyətləri ilə seçilən amerika alimləri Q.Stayn, A.Laffer, M.Berns “təklif iqtisadiyyatı” nəzəriyyələrinə əsasən düşündülər ki, vergilərin çox olması ümumilikdə iqtisadiyyata, investisiya mühitinə mənfi təsir göstərir. Laffer

² F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.A.Kəlbiyev, Z.H.Rzayev. Vergitumanın nəzəri və metodoloji əsasları. Dərslik. Bakı – 2001.

əyrisində də biz bu yanaşmanı görə bilərik. Beləki vergitətbiqetmənin inkişafı ilə büdcə daxilolmaları arasında kəmiyyəti göstərən bu əyri mütləq şəkildə yüksək vergi dərəcələrinin tətbiqinin yanlışlığından bəhs edir.Yəni onlar düşünürdülər ki, vergi dərəcələrinin yuxarı olması nəinki vergi yığımını artırma bilər hətta vergidən yayınma hallarına yol açma bilər.

Vergiləndirmənin nəzəri-iqtisadi əsaslarına nəzər saldıqda Azərbaycanda da bu prosesin başlama mərhələsinə baxmaq lazımdır. Qeyd etməliyik ki, vergilər haqqında ilkin elementlərin meydana çıxması feodalizm dövrünə təsadüf edir. III və IV əsrlərdən etibarən bu ərazilərdə feodal münasibətlərinin inkişafı ilə yanaşı əhali arasında təbəqələşmə də getdikcə sürətlənirdi. Azərbaycanda feodallara, dövlətə və ya dini mərasimlərə görə ödənilən torpaq vergisi, can vergisi və bu kimi bir çox digər vergilərin əsas ortağ cəhəti natural şəkildə ödənilməsi idi. Bu dövrdə toplanan vergilərə xas digər mühüm bir xüsusiyyət isə sistemli xarakter daşımaması idi. Yəni hər hansısa bir hökmdarın hakimiyyəti dövründə tətbiq edilən vergi növbəti hökmdar tərəfindən ləğv edilirdi və bu da vahid sistemin yaradılmasında əsas maneə idi.

Çar Rusiyasına birləşdirilən zaman Azərbaycanda vergi sahəsinin o qədər də ürək açan olmayan vəziyyətində bu birləşmədən sonra da əsaslı dəyişiklik baş vermədi. Bütöv Azərbaycanı əhatə edən vahid vergi sisteminin olmaması ilə əlaqədar ayrı-ayrı əyalətlərin hər birində müxtəlif vergilər toplanırdı. Bu dövrdə bilavasitə istehsalçı olmasına baxmayaraq kəndlilərin mülkədarlardan aslı vəziyyətdə olması da onların vəziyyətini ağırlaşdıran əsas səbəblər sırasında idi. Azərbaycan torpaqları Rusiyaya birləşdirildikdən sonra da köhnə vergi sistemi saxlanıldı və vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına çalışılmaq əvəzinə daha da vergilər ağırlaşdırıldı, kəndlilərin istismarı gücləndi. Natural şəkildə ödənilən vergilərlə müqayisədə pulla ödənişin daha əlverişli olması vergi sahəsində islahatları vacib edən əsas səbəb oldu. Belə islahatın aparılmasına ilk addım 1852-ci ildə vergilərin ərzaq şəklində deyil də məhz pul şəklində ödənilməsinə əsaslanan vahid vergi sisteminin yaradılması ilə atıldı.

Yaradılan vergi sistemi əsas iki vergini : dövlət və yerli vergiləri özündə ehtiva etdirirdi. Bu iki istiqamətin əsas fərqləndirici xüsusiyyəti dövlət vergilərinin qanunvericiliklə müəyyənləşdirilməsi və bütün ərazilərdə məcburi şəkildə tətbiq edilməsi idi. Nümunə olaraq torpaq vergisini, mədən vergisini və ya aksizləri göstərmək olar. Yerli vergilər isə adından da göründüyü kimi müəyyən bir ərazinin idarəetmə orqanları tərəfindən təyin edilirdi və yalnız onun əhatə dairəsi daxilində tətbiq edilirdi. Bu tip vergilərin toplanması zamanı da həmin ərazinin hüdudları daxilində fəaliyyət göstərən yerli xəzinadarlar və yerli polislər iştirak edirdi. Tüstü vergisi, qəssablardan tutulan vergi və s. bu kimi bir çox vergi yerli vergilər sırasına daxildir. Bu dövrdə maraq doğuran vergilərdən biri isə hərbi xidmətdən azad olunmağa görə toplanan vergi idi ki, bu vergi yalnız Zaqafqaziya ərazisində yaşayan yerli müsəlmanlara aid edilirdi.

Azərbaycanda vergi sisteminin formalaşması tarixində diqqət yetirilməsi vacib dövrlərdən biri 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin qurulması ilə başlamışdır. Dövlət müstəqilliyinin elan edilməsindən sonrakı dövrdə diqqət yetirilən sahələrdən biri də məhz vergi sistemi oldu. Bu diqqət özünü ilk vaxtlar Rusiya imperiyası dövründə tətbiq edilən qanunlara müxtəlif əlavələr və dəyişikliklərin edilməsilə bürüzə versə də daha sonralar yeni vergilərin yaradılmasına istiqamətlənmiş qanun layihələrinin işlənilməsinə, tətbiqinə başlandı. Lakin müstəqilliyin qısamüddətli olması bu istiqamətdə aparılan işlərin yarımçıq qalmasına səbəb oldu.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin süqutu və Sovet İttifaqının tərkibinə daxil olması ilə vergi sistemində də yeni mərhələ başlamış oldu. Bu dövrdə təbii olaraq müstəqil vergi sistemi olmamışdır. 20-ci illərin əvvəllərində Yeni İqtisadi Siyasət dövrünə keçid isə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş bir sıra islahatların aparılmasına təkan verdi. 1921-ci ilin mart ayının 15-də Leninin bu islahatlara dair «Ərzaq sapalağının ərzaq vergisi ilə əvəz edilməsi haqqında» adlı məruzəsi isə Sovet dövlətinin yeni vahid vergi sisteminin əsaslarının

formalaşdırılmasının xəbərçisi idi. Yeni formalaşdırılan vergi sistemdə mədən və gəlir vergisi xüsusi rola malik idi. Lakin bu dövrdə də vergi sahəsində gözlənilən uğurlu nəticə əldə oluna bilmədi. Belə ki, yürüdülmən vergi siyasətində sistemlilik və ardıcılığın təmin olunmaması gözlənilən nəticənin əksinə vergilərin sayının daha da artaraq 86-a çatmasına səbəb oldu.

20-ci illərdə aparılan uğursuz islahatların təsirləri 30-cu illərdə SSRİ-in vergi sistemində daha çox özünü göstərdi və vergilər öz əhəmiyyətini kəskin şəkildə itirdi. Belə ki, vergilər bundan öncəki dövrlərdən fərqli mahiyyət daşımağa, özü ilə əlaqəli olmayan daha başqa funksiyalar yerinə yetirməyə başladı. 1930-1932-ci illərdə aparılan islahatlara əsasən aksizlərin tamamilə ləğv edilməsi, müəssisələrə tətbiq edilən vergilərin dövriyyə vergisi və mənfəətdən ayırmalarla əvəz olunması isə vergi sistemindəki mövcud vəziyyətin daha da dərinləşməsinə gətirib çıxardı. Bütün bu islahatlar müəssisələrin fondlara normativ ayırmalarından başqa bütün mənfəətinin dövlət nəfinə tutulmasına, bunun məntiqi nəticəsi kimi də vergilərin dövlət büdcəsinin təmin olunmasındakı payının azalmasına səbəb oldu. Çünki artıq büdcə istehsal olunmuş milli məhsulunun bilavasitə dövlətin əlində cəmlənməsi hesabına formalaşdı. Dövlət gəlirlərində heç bir rolu olmayan vergi sistemi isə təbii olaraq öz mahiyyətini itirmiş olurdu.

Vergilərin təyin olunmasında cəmiyyətdə gedən proseslərin böyük təsirinin olduğu danılmaz faktdır. Böyük Vətən Müharibəsi də o dövrdə mövcud vergi sistemə təsirsiz ötüşmədi. İlkin olaraq hərbi xidmətlə əlaqəli vergi təyin edildi və 1946-cı ilədək tətbiq edildi. Müharibə vəziyyətinin ağırlığı nəzərə alınaraq çoxuşaqlı ailələrə maddi yardımların göstərilməsi üçün tənha və ya azsaylı ailələrdən əlavə vəsaitlərin toplanılmasına başlandı. Həmçinin dövriyyə vergisi və bir çox istehlakı məhsullarına tətbiq olunan aksiz vergisi önə çıxan vergi növlərindən idi.

Müharibənin bitməsindən sonrakı dövrlərdə isə dövlət büdcəsinin 90 faizindən çoxu xalq təsərrüfatına tətbiq edilən vergilərin, 7-8 faizi isə əhalidən tutulan vergilərin hesabına təmin olunurdu.

80-90-cı illərdən etibarən təsərrüfatçılıq və yenidənqurma sahələrində daha müasir üsulların tətbiq edilməsi SSRİ-in vergi sistemində də canlanmaya təkan verdi. Bu canlanmanın davamı kimi isə 14 iyul 1990-cı il vergi münasibətlərinin tənzimlənməsinə, vergitutmanın təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş ilk normativ sənəd olan «Müəssisə, birlik və təşkilatlardan tutulan vergilər haqqında» SSRİ qanunu qəbul edildi.

Azərbaycanda vergi sisteminin formalaşması tarixində əsas dönüş nöqtəsi 1991-ci ilin avqust ayında SSRİ-in süqut etməsi ilə oldu. Yeni qurulmuş Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qarşısında artıq öz yeni, vahid vergi sistemini formalaşdırmaq vəzifəsi dururdu və bu da kompleks islahatların həyata keçirilməsini zəruri edirdi. Aparılan islahatlar və yeni vergi qanunlarının qəbul edilməsilə Azərbaycan Respublikasının müstəqil vergi sisteminin formalaşması prosesi 1992-ci ildə başa çatmış oldu.

Vergitutmaya nəzəri yanaşsaq bildirmək lazımdır ki, hər hansı ölkədə iqtisadi tərəqqinin və siyasi vəziyyətin normal olması üçün həmişə dövlətin müasir maliyyə mexanizmlərinin fəaliyyətinin olması vacibdir. Bu fəaliyyətlərin mövcud olması ümumi ölkə səviyyəsində iqtisadi islahatların davam etdirilməsinə eynilə əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Bu baxımdan vurğulaya bilərik ki, dövlət büdcəsinin gəlir mənbəyi təkcə vergidən yığılan vəsaitlər deyildir: vergi yığımları büdcənin və digər dövlət fondlarının maliyyələşdirmə formasıdır. Tarixə nəzər saldıqda görünür ki, vergidən daxil olan vəsaitlər dövlət gəlirlərinin ilkin forması deyil.

Vergiləndirmənin nəzəri-metodoloji əsasları həmişə özündə hüquqi proseslərə birləşdirir. Vergi iqtisadi kateqoriya olmaqla yanaşı həm də bir hüquqi kateqoriyadır.

Həmçinin vergiləndirmənin nəzəri əsasları həm də hüquqi əsasları da adlandırılı bilər. Vergi yığımlarının iqtisadi əsasları özünü dəyər kateqoriyası olmasında göstərir. Vergilər öz funksiyasını yerinə yetirmək üçün dövlət tərəfindən ümumi daxili məhsulun bir hissəsi əsasən əvəzsiz olaraq cəlb olunan zaman meydana çıxan pul münasibətlərini əks etdirir. Vergi gəlirlərinin iqtisadi mahiyyəti müəyyən edilərkən qeydə alınan əsas meyar onun mahiyyətə cəmiyyətin maliyyə sistemində daxil olmasıdır.

Buna baxmayaraq, hüquqi kateqoriya tərzində qeyd edildikdə vergi nəzəriyyəsi daha dəqiq bilinir. Çünki, «vergi» kateqoriyasının mənasının dəqiqləşdirilməsi vergi ödəyicisinin xüsusi mülkiyyət hüququnu azaldan qanunvericilik normalarının düzgün tətbiqinə kömək edir; ikincisi isə vergi anlayışı vergilərin tətbiq edilməsi və yığılması qaydalarını tənzimləyən qaydaların hazırlanması zamanı rol oynamalıdır; üçüncüsü isə «vergi» mənasının düzgün qeyd edilməsi vergi orqanlarının hüquq və səlahiyyətlərinin əhatə dairəsini dəqiqləşdirməyə kömək edir. Vergiləri həm hüquqi mənada, həm də hüquqi texniki əsaslarla nəzərdən keçirmək olar. Milli Məclisin vergi ödəmələrini təsdiq etməsi hüquqi baxımdan əhalinin həmin vəsaiti ödəməyə razılıq verməsi kimi ifadə edilir. Vergi yığımlarının hüquqi əsasları bu mənada daha dəqiq araşdırılmalıdır. Vergi tutulması əhalinin təmsil etdiyi üçün Milli Məclisdə razılaşdırılır, lakin cəmiyyətin hər bir üzvü ilə fərdi olaraq razılaşdırılmır. Bir çox ölkələrdə, o cümlədən ölkəmizdə (2002-ci ildə Referendum) vergitutma məsələlərinin referendum yolu ilə müəyyən edilməsi dayandırılmışdır. Beləliklə, tətbiq olunan məhdudiyət vergilərin hüquqi əsaslarını başlıca olaraq cəhətini - onların tətbiq olunmasını birtərəfli xarakterini müəyyən edir.

Vergi yığımlarının büdcəyə köçürülməsi o deməkdir ki, subyektlərin mülkiyyəti dövlətin xeyrinədir. Bu vergi gəlirlərinin əsas hüquqi formasıdır. Vergi ödənilməsi zamanı əmlak sahibinin gəlirinin (sərvətinin) müəyyən bir hissəsi dövlət mülkiyyətinə keçir. Dövlət mülkiyyətinə keçidin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Çünki, dövlət və bələdiyyə obyektlərinin vergi ödəmələri vergi hesab edilməlidirmi

sualı ortaya çıxır. Məsələ orasındadır ki, onlar da vergi ödəyicisidir. Lakin, bu zaman mülkiyyətin forması dəyişmir.

Sovet dövründə maliyyə hüququnun ənənəvi olaraq dövlət müəssisəsi və təşkilatları tərəfindən büdcəyə ödənilən yığımlar vergi hesab edilmirdi. Çünki, bu ödəmə zamanı mülkiyyətin dəyişməsi baş vermir, yalnız dövlət bölməsində əldə olunan gəlirlər yenidən bölünürdü. Müasir bazar iqtisadiyyatı halında isə vəziyyət tamamilə dəyişmişdir. Dövlət müəssisələri tərəfindən sahibkarlığa bərabərhüquqlu hüquq verilmişdir. Buna görə də sovet dövlətində mövcud olan bu fikir öz əhəmiyyətini itirmişdir.

Vergi yığımları vergi ödəyicisinin fərdi ehtiyacı üçün tutulmur, ümumi ictimaiyyətin ehtiyaclarının qarşılınması üçün tutulur. Vergi ödəyicisi tərəfindən ödənilən vergi, vergi ödəyicisinə dövlət tərəfindən əvəz ödənilməsi üçün öhdəlik yaratmır.

Vergi ödənişləri geri qaytarılmamaq şərti ilə tutulur. Vergi ödənişinin qaytarılması yalnızca verginin qeyd olunan məbləğdən artıq ödəndiyi və ya güzəşt nəzərdə tutulduqda verilir. Bu hal vergi ödənişlərinin geri qaytarılmaması şərtinə təsir etmir və dövlət tərəfindən birtərəfli şəkildə qeyd edilir.

Vergi gəlirlərin birtərəfli hərəkətini müəyyən edir və onun prinsipləri əsasən mülki dövriyyəyə ziddir. Bunun üçün də, vergi yığımlarının mexanizmi yalnızca məcburi qaydada ola bilər. Daha çox hallarda məcburi qaydada tədbirləri qeyd etməyə ehtiyac yoxdur, çünki vergi ödəyicisi vergi ödənişlərini müstəqil şəkildə ödəyir. Buna baxmayaraq, müəyyən edilmiş vergi yığılması qaydalarından kənar tətbiq olunan sanksiyaların tətbiqi təhlükəsi faktiki olaraq real nəticə verir.

Vergi qayda və qanunları, dövlət və vergi ödəyicisi arasında olan maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsini həyata keçirir. Vergi ödəyicisinin öhdəliyi, vergi orqanlarına verilən müəyyən miqdarda hərəkət dərəcəsini göstərir. Vergi yığımlarına,

vətəndaş və dövlət arasında olan qanuni mənafe hüquqlarının balanslaşdırılması kimi baxmaq lazımdır.

Bildiyiniz kimi, vergi tutulması anlayışına müxtəlif aspektlərdən baxmaq mümkündür. Bu qarşıya qoyulan məqsədin mahiyyətindən asılı olaraq vergi tutulmasının müxtəlif növlərini nəzərə alır. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan vergi ödənişlərinin tərifləri bu ödəmələrin əsas cəhətlərini göstərir və hakimiyyət orqanlarının ödəmələri müəyyən etmə imkanlarını məhdudlaşdırmaq məqsədini yerinə yetirir. Dövlət orqanlarından vergi mahiyyəti olan, ancaq, vergi adlanmayan məcburi ödəmələrin verilməsi hallarına rast gəlinir. «Vergi» anlayışı qanunvericilikdə dəqiq müəyyən edilmiş halların qanuni hesab olub-olmadığını dəqiqləşdirmək çətindir.

Vergi məəcəlləsinə 2001-ci ildə edilmiş dəyişikliklərə əsasən «habelə məqsədli dövlət fondlarına» sözləri məəcəllədən çıxarılmışdır. Bu dəyişiklik onun üçündür ki, əvvəlkindən fərqli olaraq dövlət fondlarına (sosial müdafiəsi fonduna, məşğulluq fonduna) köçürülən vəsaitlər də vergi tutulmasına aid edilmişdir. Buna baxmayaraq, bu məcburi ödəmələr öz mahiyyətinə görə vergi sayılır.

Vergilərin müəyyən edilməsində qanunverici orqanın hüquqa malik olmasını qeyd edir. Qeyd olunan əsaslar daxilində adından asılı olmayaraq ödəmə (mükkəlləfiyyət, yığım) qanunla müəyyən edilməyibdirsə qeyri-qanuni hesab olunur. İcra hakimiyyəti orqanı vergi yığımları sahəsində qayda-qanunlarla idarə olunmasına nisbətən daha sıx bağlıdır.

Həmçinin qeyd olunur ki, vətəndaş vergi ödəyicisi kimi yox, mülkiyyətçidir. Verginin verilməsi xüsusi mülkiyyət hüququndan yaranan sosial borc kimi qeyd olunur. Xüsusi mülkiyyət vergi tətbiq olunması ilə cəmiyyətin xeyrinə xidmət göstərir.

Vergi ödənilməsinin mülkiyyətçi tərəfindən verilməsi onu göstərir ki, vergi hüququnda bərabərlik eyni miqdarda verilən can vergisi kimi təmin edilmir. Mülkiyyətçinin vergi tutulmasına cəlb edilməsi mülkiyyət ödəyicilərinin iqtisadi

bərabərliyi forması kimi düşünülür və iqtisadi imkanlarının müqayisə etməklə vergi ödəyicisinin faktiki vergi ödəmək imkanlarını müəyyən edir və əsas hesab olunur. Bu vergi tətbiq edilməsinin əsas qaydalarındandır.

Vergi tətbiq edilməsinin tərfi kimi, vergi maliyyə əldə edilməsi üçün tətbiq olunur. Sosial mənada nəticə əldə olunması üçün vergi verənlərə təsir etmək vergi tətbiq olunmasında əsas ola bilməz. Vergi tənzimləyicisi rolunu yerinə yetirmək qabiliyyətinə uyğundur. Güzəştin müəyyən edilməsi və ya əksinə, qaydaların sərtləşdirilməsi növlərindən istifadə olunur.

Vergi ödənilməsi şəxsin mümkün ödəmə qabiliyyətindən çıxış edir və vergi öhdəliyindən başqa azadlıq verir. Vergi tətbiq olunması maliyyə qazanılmasına təşviq etmir, o sadəcə olaraq əldə olunan vəsaitin bir hissəsinə tələb edir. Tənzimlənən vergi növləri bu prinsiplərə əksdir. Əvəzi verilməyən və geri qaytarılmayan şərt ilə tətbiq olunan məcburi ödəmələr vergi sayılır.

Görünən odur ki, vergi tətbiq olunmasında məqsəd faktiki xərclərin deyil, dövlət xərclərini ödənilməsi üçündür. Dövlət xərclərinin əsas müddəaları bu və ya digər mənbələrdən asılı deyildir. Bu əsaslarla vergi tətbiq olunmasının prinsiplərindən birinə çevrilib.

Vergi alınması hüquqi mexanizm kimi xərclərin qarşılınması üçün zəruri olan faktiki vəsaitin yığılmasını məqsəd hesab etmir.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, tətbiq olunan vergilər rüsum və yığımlardan ayırmağa imkan verir. Tətbiq olunan vergilər də məqsədli ola bilər, lakin vergilər üçün əvəz ödənilməsi olmur.

Beləliklə bu fəsildə əsasən vergilərin mahiyyətindən onların funksiyaları və inkişaf mərhələlərindən, nəzəri-metodoloji əsaslarından bəhs edildi. Tam əminliklə fəslin əvvəlində qeyd etdiyimiz kimi deyə bilərik ki, verginin tarixi dövlətlərin yaranma tarixi ilə bərabər tutula bilər.

II FƏSİL AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ VERGİ SİSTEMİ VƏ ONUN İNKİŞAFININ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

2.1 Azərbaycan Respublikasının müasir vergi sisteminin xüsusiyyətlərinin təhlili.

Hər bir dövlət öz vergi sistemini ölkəsinin mövcud iqtisadi potensialına uyğun formalaşdırır. Qeyd edilməlidir ki, bu sistem formalaşarkən beynəlxalq təcrübə də öyrənməlidir. Bildiyimiz kimi vergi sistemi müxtəlif göstəricilərlə xarakterizə edilir və bu iqtisadi göstəricilər sırasında ən vacibi məhz vergi yüküdür. Vergi yükü anlayışının mahiyyətini açmaq üçün ona iki səviyyədə nəzər yetirmək lazımdır. İlk olaraq qeyd etməliyik ki, büdcəyə olan vergi daxilolmalarının həcmnin ümumi daxili məhsulun (ÜDM) həcminə nisbəti ilə müəyyən olunan vergi yükü makroiqtisadi səviyyə hesab olunur. Mikro səviyyədə vergi yükü isə konkret vergi ödəyicisinin ümumi gəlirinin büdcəyə keçirilən hissəsidir. Vergi sisteminin səmərəliliyini müəyyən edən vacib amillərdən biri kimi vergi yükünün miqdarının müəyyən olunmasında vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin 30 – 40 faizindən çoxunun tutulmamasının nəticəyə olan müsbət təsiri elmi-praktik baxımdan sübutunu tapmışdır. Dövlətin xarici və daxili ticarətdən əldə olunan vergi gəlirlərinin nisbəti də vergi sistemini xarakterizə edən mühüm iqtisadi göstəricilərdəndir. Bu göstərici təbii olaraq dövlətin daha çox məhsul ixrac etməsi və ya idxal etməsi xüsusiyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Bu fərqi belə izah edə bilərik ki, daha çox məhsul ixrac edən ölkələrdə ixrac rüsumları ya çox aşağıdı, ya da ümumiyyətlə yoxdur. İxrac rüsumunun bu səviyyədə olması hallarına isə daha çox yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə rast gəlinir ki, bu zaman büdcənin formalaşdırılmasında ölkədaxili ticarətə tətbiq olunan vergilərin rolu artır. İnkişaf səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə isə hazır məhsulların daha çox idxal edilməsi bu istiqamətdə tətbiq edilən vergilərin büdcədəki payının yüksək olmasını şərtləndirir. Yuxarıda sadalanan göstəricilərlə yanaşı onlar qədər mühüm olan birbaşa və dolaylı vergilərin nisbəti göstəricisini də qeyd etmək lazımdır. Vergi sistemini xarakterizə etmək üçün istifadə olunan bu iqtisadi göstərici

birbaşa olaraq ölkənin inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır. İqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə istər gəlir vergisinin, əmlak vergisinin, istərsə də sığorta sahəsində ayırmalarının miqdar digər ölkələrlə müqayisədə daha yüksək olur. Aşağıdakı cədvəldə ölkəmiz üzrə gəlirlərin ÜDM-də xüsusi çəkisinin faizlə nisbəti verilmişdir:

Cədvəl 5

Gəlirin adı	2015-ci il ,%-lə	2016-ci il,%-lə	2017-ci il,%-lə
Sair gəlirlər	0,4	0,8	0,6
Digər Gəlirlər	16,0	14,0	10,2
Dövlət büdcəsinin gəlirləri	32,2	29,0	23,5
Əlavə dəyər vergisi	6,4	6,0	5,2
Aksiz vergisi	1,2	1,0	0,9
Mənfəət vergisi	4,1	3,3	3,3
Torpaq vergisi	0,1	0,1	0,1
Əhalidən tutulan gəlir vergisi	1,8	1,9	1,5
Xarici fəaliyyətlə bağlı vergilər	1,7	1,4	1,3
Mədən Vergisi	0,2	0,2	0,2
Əmlak vergisi	0,3	0,3	0,2

Cədvəl 5 .Büdcə gəlirlərinin ÜDM-də xüsusi çəkisinin faizlə nisbəti cədvəli³

³ www.stat.gov.az

Bu cədvəli təhlil edərkən qeyd etməliyik ki, ötən 3 il ərzində büdcə gəlirlərində xüsusi ilə vergi daxil olmalarında azalma baş vermişdir. Bunun nəticəsi olaraq büdcədə ÜDM-in xüsusi çəkisi azalmışdır. Düzdür qeyd edilməlidir ki, Vergilər Nazirliyi büdcə proqnozlarını bu illər ərzində tam yerinə yetirmişdir. Ümumilikdə bu proseslərin baş vermə səbəbi isə həmin illərdə baş vermiş devalivasiya, neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi olmuşdur. Neft qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsilə valyuta ehtiyalarımız azalmış və Mərkəzi Bank manatın məzənnəsin düşməməsi üçün valyuta rezervlərini xərcləmişdir. Bu təsir dolayı yolla vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinə də mənfi təsir göstərmişdir. Aşağıdakı cədvəldə isə son 5 ildə büdcənin vergi və digər daxil olmalarının statistik göstəricisində bunu müşahidə etmək olar:

Cədvəl 6

Vergilər və digər ödənişlər	Daxilolmalar (mln AZN)				
	2013	2014	2015	2016	2017
ƏDV	2710,0	3119,6	3454,7	3623,5	3668,6
Aksizlər	593,3	797,3	647,8	625,1	612,6
Mənfəət (gəlirlər) vergisi	2374,8	2302,7	2211,1	1983,2	2285,9
Mədən vergisi	121,5	116,2	116,1	110,3	111,1
Torpaq vergisi	33,1	35,4	48,7	50,3	50,4
Əmlak vergisi	125,1	141,3	148,2	174,7	178,6
Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi	859,7	980,3	982,5	1145,7	1040,3
Sair gəlirlər	161,5	192,7	247,7	457,0	505,7

Cədvəl 6. Büdcənin vergi və digər daxil olmalarının statistik cədvəli

Qeyd etməliyik ki, müasir Azərbaycanın vergi tarixi elədə qədim deyil. Əlbəttə ümumilikdə götürdükdə daha öncəki fəsildə qeyd etdiyimiz kimi vergi tariximiz III-IV əsrin I yarısına qədər uzanır. O dövrdən indiki dövrədək Azərbaycanda müxtəlif vergilər tətbiq edilib. Sovetlər dağıldıqdan sonra Azərbaycan yenidən müstəqillik əldə etdi. Bu dövrün başlanması ilə vergi tariximizdə yeni mərhələnin əsası qoyuldu. Müstəqilliyin ilk illərində vergilərin formalaşdırılması əhali arasında bu sahədə maarifləndirmə işinin aparılması çox çətin idi. Çünki, 90-cı illərin əvvəlində ölkədə hökm sürən hərcmərclik xüsusilə vətəndaş qarşıdurması, Dağlıq Qarabağ problemi vergi mühitinin inkişafına öz mənfi təsirlərini göstərirdi. Lakin Ümummilli lider Heydər Əliyevin növbəti dəfə hakimiyyətə gəlişindən sonra bütün sahələrdə olduğu kimi vergi sahəsində də inkişaf mərhələsi başladı. Bu inkişaf prosesinin baris nümunəsin 1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasının 73-cü maddəsində qeyd edilmiş “qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur” bəndində görə bilərik. Bu maddədən o aydın olur ki, dövlət hər kəsin qanuni vergilərinin vaxtında ödənilməsin tələb edir. Qanunsuz vergilərin yığılması qanunla qadağındır. Müstəqillik tariximizin vergi sisteminin formalaşmasının 3 mərhələdə qruplaşdırıla bilərik. İlk dövr 1991-1992-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələdə ilk “Əlavə dəyər vergisi” və “Aksizlər” haqqında qanunlar qəbul edilmişdir. Bu qanunların ardınca isə “Hüquqi şəxslərin mənfəətindən və gəlirlərin ayrı-ayrı növlərindən vergilər”, “Fiziki şəxslərin gəlir vergisi” haqqında qanunlar qəbul edilmişdir. Bu proseslərin ardınca isə Azərbaycanda ilk vergi xidməti orqanları yaranmağa başlamışdır. Göstərilən bu proseslərin davamı ikinci mərhələdə də davam etmişdir. Beləki 1993-1996-cı illəri əhatə edən bu mərhələdə artıq iqtisadiyyatda müəyyən dərəcədə aktivləşmə başlamış və bazar iqtisadiyyatının standartlarına uyğun vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə başlanılmışdır. Bu mərhələnin müxtəlif illərində “Torpaq vergisi”, “Əmlak vergisi” və “Mədən vergisi” haqqında qanunlar işlənib hazırlanıb qəbul edilmişdir. Ardıcılıqla bu qanunların qəbulu vergi

standartlarının formalaşmasına təkan vermişdir. Vergi sisteminin formalaşmasının əsas mərhələsindən biridə 1996-2000-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələdə isə artıq qəbul edilmiş qanunların təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması həyata keçirilmişdir. Həmçinin bu mərhələdə əsas hadisə 11 fevral 2000-ci ildə Baş Vergi Dövlət Müfəttişliyinin ləğv edilərək Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin yaradılması və həmin ilin iyul ayında Vergilər Məcəlləsinin qəbul edilməsi olmuşdur. [21,səh.19]. Bu islahatlar Vergi tariximizdə yeni dövrün başlanğına təkan olmuşdur. Bu dövrdən sonra artıq Azərbaycanda ixtisaslaşmış vergi sistemi formalaşmağa başlamışdır. Beləki vergi məcəlləsi qəbul olunduğu dövrdən indiki dövrə qədər iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi istiqamətində müxtəlif dəyişiklər olmuşdur. Vergi sisteminin formalaşmasının əsas istiqamətlərindən biri də vergi orqanları və onların əməkdaşlarının şəffaf fəaliyyətidir. Bildirmək lazımdır ki, vergi orqanlarının fəaliyyətinin vergi sisteminin formalaşdırılmasında xüsusi yeri tutur. Hər bir ölkənin öz qanunvericiliyinə uyğun vergi orqanları vardır. Əsasən onların strukturuna nəzər yetirsək görə bilərik ki, bəziləri ayrıca bir qurum kimi bəziləri isə müxtəlif nazirliklərin tərkibində fəaliyyət göstərirlər. Bu prosesdə ölkəmiz qabaqcıl təcrübəyə malikdir. Azərbaycanda Vergilər Nazirliyinin yaradılması qeyd etdiyimiz kimi 18 il bundan öncəyə təsadüf edir. Nazirliyin yaradılması və məcəllənin qəbul edilməsi ilə ölkəmizin vergi sisteminin inkişafı daha da sürətlənmişdir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazandıqdan sonra formalaşdırdığı vahid, müasir vergi sistemi aşağıda sadalanan bir sıra əlamətlərlə xarakterizə etmək olar:

- müxtəlif hüquqi sənədlər fərqli qanunvericilik aktları əsaslanmır birbaşa məcəllə ilə tənzimlənir;

- vergiləndirmə prosesinin həyata keçirilməsi konkret təsdiq olunmuş sistem əsasında aparılır. Burada bütün vergi subyektlərinə yanaşma vahid formada həyata keçirilir;

- vergi sisteminin düzgün fəaliyyətinin qurulmasına vahid nəzarət vergi orqanlarına məxsusdur;

- vergi yükünün ədalətli əsaslarla bölgüsü vergi verənlərin bütün kateqoriyaları arasında həyata keçirilir;

- vergi sistemində bu istiqamətdə inkişaf etmiş digər dövlətlərin də təcrübələrinin nəzərə alınması beynəlxalq aləmə inteqrasiyaya şərait yaradır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızın vergi sisteminin əsaslandığı mövcud prinsiplər başqa dövlətlərin bu istiqamətdəki təcrübələri ilə vergitutmanın klassik prinsiplərinin vəhdətindən yaradılmışdır.

O da vurğulanmalıdır ki, respublikamızın vergi məəcəlləsi müasir vergi sistemimizin aşağıda qeyd olunan prinsiplərini əhatə edir:

- vergilər haqqında qanunvericilik vergitutmanın ümumi, bərabər və ədalətli olmasına əsaslanmalıdır;

- vergilər iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır;

- hər kəsin Konstitusiya hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə maneəçilik törədən vergilərin müəyyən edilməsinə yol verilmir;

- Azərbaycan Respublikasının vahid iqtisadi məkanı pozan (xüsusilə, Azərbaycan Respublikasının ərazisində malların (işlərin, xidmətlərin) və pul vəsaitlərinin azad yerdəyişməsinə biləvasitə və ya dolayısı ilə məhdudlaşdıran və ya digər yolla vergi ödəyicilərinin qanuni fəaliyyətini məhdudlaşdıran, yaxud maneəçilik törədən), vergilərin müəyyən edilməsinə yol verilmir;

- heç bir şəxs əldə etdiyi mənfəətdən (gəlirdən) eyni növ vergini bir dəfədən artıq ödəməyə məcbur edilə bilməz;

- vergilər siyasi, ideoloji, etnik, konfessional və vergi ödəyiciləri arasında mövcud olan digər xüsusiyyətlər əsas götürülməklə müəyyən edilə bilməz və diskriminasiya xarakteri daşıya bilməz;

- mülkiyyət formasından və ya fiziki şəxslərin vətəndaşlığından və ya kapitalın yerindən asılı olaraq vergilərin müxtəlif dərəcələrinin müəyyən edilməsi qadağandır;

- Azərbaycan Respublikasının vergiləri yalnız Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilir, onların dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik edilməsi ilə həyata keçirilir;

- heç bir şəxsin üzərinə Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən vergilərin xüsusiyyətlərinə malik və Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilməyən, yaxud Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən qaydalardan fərqli olaraq müəyyən edilən vergilər ödəmək vəzifəsi qoyula bilməz;

- vergilər haqqında qanunvericilik elə tərzdə formalaşdırılmalıdır ki, hər kəs hansı vergiləri, hansı qaydada, nə vaxt və hansı məbləğdə ödəməli olduğunu dəqiq bilsin;

- vergi sistemi sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini təşviq etməlidir;

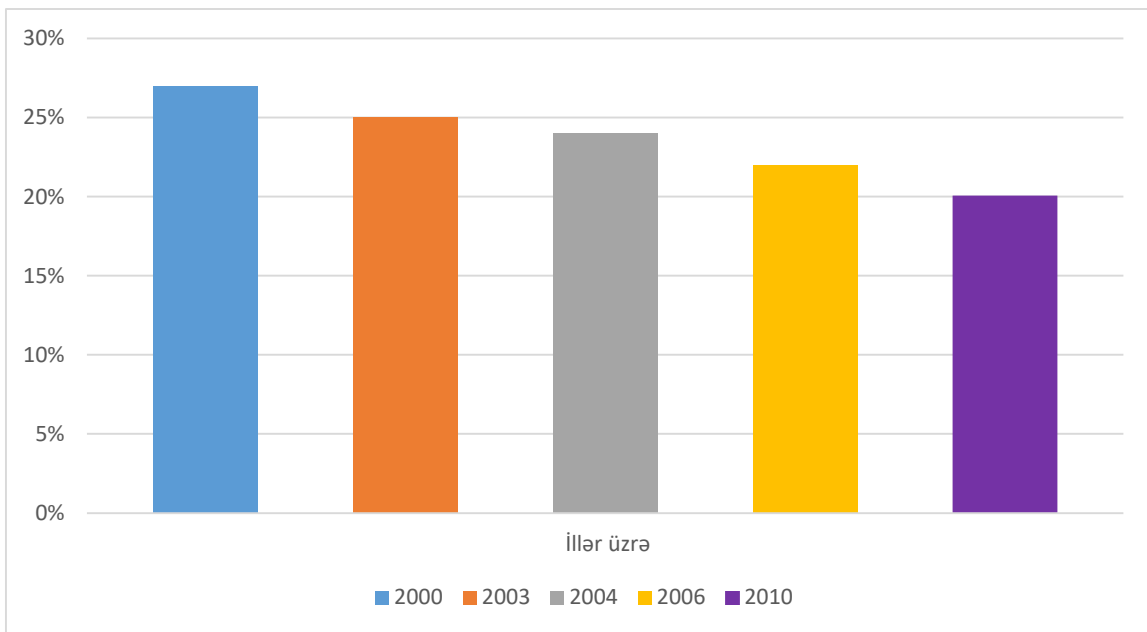
- vergilər haqqında qanunvericiliyin bütün ziddiyyətləri və aydın olmayan məqamları vergi ödəyicisinin xeyrinə şərh edilməlidir;

- fiziki və hüquqi şəxslərin vergilərə aid normativ hüquqi aktlarla azad tanış olmaq imkanı təmin edilməlidir. **[2, maddə 3]**

Qeyd olunmalıdır ki, vergi sisteminin formalaşması iqtisadi bir prosesdir. Bu sisteminin əsasını vergilər təşkil edir. Azərbaycanda vergilər 3 qrupa bölünür. Bu qrupa dövlət vergiləri, muxtar respublika vergiləri və yerli vergilər (bələdiyyə

vergiləri) aiddir. Bu vergilərin anlayışlarına nəzər yetirək. Dövlət vergiləri ölkə ərazisində ödənməli olan vergilərdir. Muxtar respublika vergiləri Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunvericiliyi qəbul edilmiş və bu respublikada ödənilən vergilərdir[1]. Yerli vergilər bələdiyyə vergiləri kimi də adlandırılır. Bu vergilər bələdiyyə tərəfindən müəyyən edilən və məcburi ödənməli olan vergilərdir. Göstərilən hər 3 qrupa müxtəlif vergilər daxildir. Dövlət vergilərinə fiziki şəxslərin gəlir vergisi, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi, aksizlər, sadələşdirilmiş vergi və s daxildir. Bu vergilərin dərəcələrində müxtəlif illər üzrə dəyişikliklər olmuşdur. Bu dəyişiklər əsasən vergi ödəyicilərinə dəstək xarakterli həyata keçirilmişdir. Dəyişikliklər zamanı dünya təcrübəsi də öyrənilmişdir. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcələrində baş vermiş dəyişikləri aşağıdakı cədvəldə müşahidə edə bilərik:

Cədvəl 1

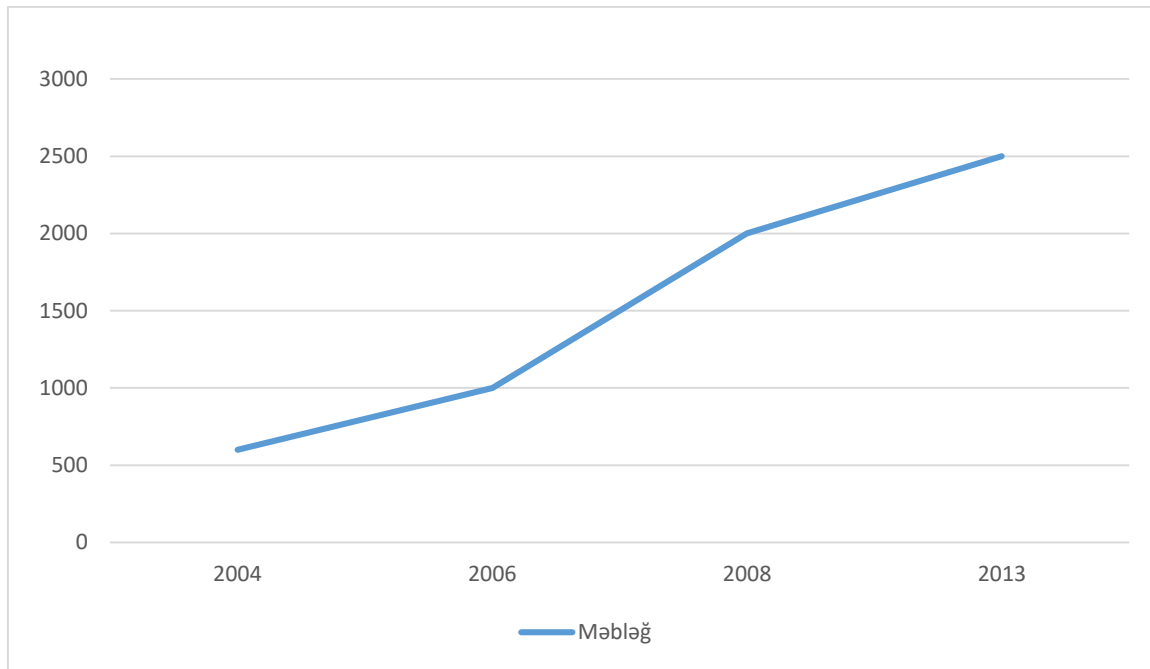

Cədvəl 1 . Mənfəət vergisinin illər üzrə dərəcələri

Bu cədvəldən açıq aydın olur ki, aparılan bu islahatlar iqtisadi fəallığa uzunmüddətli müsbət təsirini təmin etmək, investisiya mühitini genişləndirmək və hüquqi şəxslərin istifadəsində qalan maliyyə vəsaitlərini artırmaq və bütün bunların

timsalında isə vergi yükünün azaltmaq məqsədi daşımışdır. Bu cədvəl həmdə müasir vergi sistemimizdə aparılan islahatların bir göstəricisidir. Dövlət vergilərinə daxil olan digər vacib əhəmiyyətli vergilərdən biridə fiziki şəxslərin aylıq gəlirlərindən tutulan muzzdlu işlə əlaqədar ödəmə mənbəyindən vergidir. Qeyd olunmalıdır ki, bu vergi növü üzrə aylıq gəlirlərin maksimum həddi müxtəlif illər üzrə dəyişmişdir. Adı çəkilən vergi hesablanarkən maksimum həddən müvafiq vergi güzəştləri və ya azadolmaları çıxıldıqdan sonra alınan məbləğ 14%-yə vurulur. Beləki maksimum hədd məbləği 2006-cı ildə 600 manatdan-1000 manata, 2008-ci ildə 2000 manata 2013-cü ildə isə 2500 manatadək artmışdır. [22] O da qeyd olunmalıdır ki, əmək haqqısı 2500 manatdan artıq olan fiziki şəxslərin gəlir vergisi fərqli hesablanır. Bu rəqəmlərdən aydın görsənir ki, ölkəmiz inkişaf etdikcə əhalinin gəlir götürmə qabiliyyəti artmış və bu dinamikaya uyğun illər üzrə göstərilən hədd məbləğidə artmışdır. Bu məbləğlərin artması qeyri-əmək müqaviləsi ilə işləyənlərin sayında da azalmaya səbəb olmuşdur. Beləki yüksək gəlir əldə edən şəxslər əvvəlki illərdə maksimum həddin aşağı olması ilə əlaqədar əmək müqavilələrində rəsmi əmək haqqılarını vergidən yayınmaq və müvafiq güzəştlərdən istifadə etmək üçün daha aşağı göstərirdilər. Lakin bu məbləğin 4 dəfəyə qədər qalxması bu kimi halların qarşısının alınmasına dəstək olmuşdur. Həmçinin qeyd olumalıdır ki, bu sahədə ən böyük islahatlardan biridə Əmək müqaviləsi bildirişi üzrə elektron informasiya sisteminin yaradılması olmuşdur. Beləki bu sistemə Vergilər Nazirliyinin çıxışı olduğundan göndərilən vergi hesabatları sistemdə göstərilən rəqəmlərdən fərqli olduqda vergi ödəyicisinə dərhal uyğunsuzluqla bağlı məlumat göndərilir. Bu da ümumilikdə vergidən yayınma hallarının qarşısını qalır. Bundan başqa sistemdə əmək müqavilələrini rəsmiləşdirməməklə bağlı əmək müfəttişliyinin təyin etdiyi sanksiyalardan başqa Vergilər Nazirliyi hər belə rəsmiləşdirməməyə görə vergi ödəyicilərini 1000,00 (bir min) manat məbləğində cərimə edir. Muzzdlu işlə əlaqədar ödəmə mənbəyindən tutulan verginin maksimum həddinin artım tempini aşağıdakı cədvəldə aydın müşahidə etmək olar.

(Cədvəl 2)

Cədvəl 2 .Fiziki şəxslərin aylıq əmək haqqlarından tutulan muzzdlu işlə əlaqədar ödəmə mənbəyindən verginin maksimum hədd diaqramı

Beləliklə biz tam əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycanın müasir vergi sistemi həm ölkə daxilində həm dünyada öz çevikliyi, operativliyi və şəfaflığı seçilir və bu sahədə daimi olaraq aparılan islahatlar vergi ödəyicilərinə asan xidmət göstərilməsinə, onların vergi orqanları ilə canlı ünsiyyətinin minimuma endirilməsinə yönəlmişdir. Təbii ki, bu sahəni təhlil edərkən islahatların davamlı olaraq aparılmasına ehtiyac olduğun deyə bilirik. Xüsusilə ən böyük ehtiyac müasir vergi sistemimizi daha da inkişaf etdirmək üçün müasir vergi məcəlləsinin işlənilib hazırlanmasına və bu məcəllənin hamı tərəfindən tam aydın başa düşülməsidir

2.2. Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti və vergi islahatlarının əsas istiqamətləri

Vergi sisteminin səmərəliliyində vergi siyasətinin mühüm rolunun olduğu danılmaz bir faktdır. Həyata keçirilən vergi siyasəti daha çox büdcənin

formalaşdırılması ilə bağlı məsələlərlə əlaqələndirilmiş olur ki, bu proses büdcənin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və nəzarətini təmin edən normalara əsaslanaraq həyata keçirilir. Dövlətin mövcud vəziyyətdəki iqtisadi xarakteristikasının nəzərə alınması, yəni vergi siyasətinin iqtisadi baxımdan əsaslandırılmış şəkildə tətbiqi maliyyə vəsaitlərinin ən optimal vasitələrlə yığılmasını nəzərdə tutur. Dövlətlərin həyata keçirdikləri vergi siyasəti mütləq şəkildə hüquqi cəhətdən təsdiq olunmalı və təkrar istehsalın canlandırılmasına şərait yaratmalıdır. Bu siyasətin əsas hədəfi vergi tutulan şəxslərdən hüquqi əsaslandırılmış, həmçinin onların fəaliyyətinə uyğun balanslaşdırılmış yığım prosesini təşkil etməklə yanaşı iqtisadi əlaqələrin inkişafını təmin etməkdir.

Dövlətin vergi siyasəti ümumilikdə siyasi-iqtisadi və digər fərqlərə baxmayaraq özünün təkrar istehsal prosesində fəal iştirakçı olması ilə müəyyən edilir ki, burada da əsas məqsəd toplum önündə olan iqtisadi və sosial problemlərin həll edilməsidir. Bu proses də öz növbəsində vergi siyasətinin formalaşmasına birbaşa təsir göstərir.

Azərbaycanda tətbiq olunan vergi siyasəti vergi yükünün azadılmasına, vergi ödəyicilərinə müxtəlif güzəştlər olmadan yığımlarda artıma nail olunmasına, ölkədə şəffaf investisiya mühitinin yaradılmasına, vergi ödəyicilərinə bərabər yanaşmaya, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə və bütün bunların əhatəsində isə ölkə vətəndaşlarının sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına uyğun həyata keçirilir.

Dövlət tərəfindən həyata keçirilən vergi siyasətinin işlək ola bilməsi üçün ilk öncə onun hansı prinsiplərə uyğun formalaşdırılmasına baxmaq lazımdır. Ölkəmizdə tətbiq olunan vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- vergi qanunvericiliyinin vahid bazasının formalaşdırılması, vergi mədəniyyətinin təbliğ edilməsi;
- vergi ödəyicilərinin işlərini asan formada görə bilmələri üçün münasib sistemin qurulması və onların hüquqlarını əsaslı şəkildə müdafiə etmək;
- vergi yükünün optimal vəziyyətini qorumaq;

- vergi xidməti orqanları ilə digər dövlət qurumları arasında qarışıqlı əlaqələrin qurulması;

- nazirlik və nazirliyə tabeli vergi orqanlarının əməkdaşları üçün rahat şəraitin qurulması və onların sosial müdafiəsinin həyata keçirilməsi;

- Vergi qanunvericiliyinin vahid baza prinsiplərinə toxunmamaq şərti ilə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və mövcud vergi sistemində tətbiq edilməsi;

- sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətinin təşviq edilməsi,

- vergi qanunvericiliyini sadələşdirmək.

Qeyd olunan prinsiplərə uyğun icra olunan Azərbaycan Respublikasının vergi siyasətinin əsas hədəfləri aşağıdakılardır:

- respublikamızda azad iqtisadi fəaliyyətləri yerinə yetirmək üçün işlərin görülməsi ;

- ölkənin ixrac qabiliyyətini stimullaşdırmaq;

- investisiya mühitinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində səmərəli vergi siyasətini formalaşdırmaq;

- vergi sisteminin informasiya təminatını bir bazada sistemləşdirmək;

- vergilərin yığım prosesi zamanı vergidən yayınma hallarının qarşısını ala bilmək üçün nəzarət və məsuliyyət tədbirlərini gücləndirmək ;

- vergi ödəyicilərinin daxilolmalarının uçotunu qanunvericiliyin tələblərinə uyğun aparılması istiqamətində maarifləndirmə işləri aparmaq;

- vergi ödəyicilərinə rahat xidmət göstərə bilmək , nazirlik və nazirlik tabeli vergi orqanlarının əməkdaşlarının faydalı işləmələri üçün bu qurumların maddi-texniki təminatını gücləndirmək.⁴

Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, bu hədəflər hər dövlət üçün eyni olmaya bilər. Çünki vergi mühiti hər bir ölkənin iqtisadi vəziyyətinə uyğun formalaşır. Azərbaycanda vergi siyasətinin yerinə yetirilməsi istiqamətində qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmaq üçün mütəmadi olacaq tədbirlər görülür.

⁴ “Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri” Musayev A.

Bugün iqtisadi inkişaf baxımından daha çox önə çıxmış ölkələrdə həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas diqqət yetirilən və səmərəli nəticə alınmasına çalışılan istiqamətləri aşağıdakılardır:

- iqtisadiyyatın tənzimlənməsində və ictimai təkrar istehsalda stimullaşdırıcı və ya məhdudlaşdırıcı vasitələrlə dövlət siyasətinin tətbiqinə şərait yaratmaq
- müvafiq orqanlarının öz funksiyalarını daha yaxşı icra etməsi, həmçinin iqtisadi və sosial siyasətdə qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün lazımı səviyyədə maliyyə ehtiyatları ilə təmin etmək;
- büdcə daxilolmalarının tənzimlənməsində dövlət iştirakını təmin etmək.

Bildiyimiz kimi dövlətin vergi sahəsində müxtəlif islahatlar aparmasını şərtləndirən əsas amillərdən biri məhz vergi siyasətidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu istiqamətdə qazanılmış təcrübələrdən görüldüyü kimi vergi sahəsində hər 5-7 ildən bir müxtəlif islahatların aparılması, hər 2-3 ildən bir isə mövcud vergi normalarının yararlılıq səviyyəsinin əsaslı təhlili vacibdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi çevik idarəetmə sistemi ilə fərqlənən qurumlardandır. Əgər ötən 10 il ərzində nazirliyin strukturuna nəzər yetirsək burada dəfələrlə islahatların aparıldığını və bu islahatların idarəetmənin daha rahat təşkil edilməsi üçün yerinə yetirildiyini müşahidə edə bilərik. Həmçinin bu cür idarəetmə vətəndaşların vergi xidmətlərindən istifadəsi zaman vaxt itkisinin qarşısının alınmasına kömək etmişdir. Nazirlik öz sistemində müasir innovasiyalardan mütəmadi olaraq istifadə edir. Hətta ölkəmizdə ilk elektron xidmətlərdən istifadəyə bu nazirlik başlamışdır. **[23, səhifə 86]**

Elektron xidmətlərin inkişaf etdirilməsi vergi şəffaflığının inkişafına dəstək olmuş vətəndaşlarla vergi orqanlarının əməkdaşları arasında canlı ünsiyyətin minimuma endirilməsinə təkan vermişdir. Hazırda Azərbaycanda vergi ödəyicilərinin istifadə etdikləri elektron xidmətlərin sayı 65-ə çatdırılıb. Hətta ödəyicilər tərəfindən bəyannamələrin 97%-i elektron göndərilir. Təbii ki, elektron xidmətlərdən istifadə edilməsi hamı tərəfindən müsbət qarşılanmır. Aparılan təhlillər zamanı müxtəlif yaş

kateqoriyalarına aid vergi ödəyicilərinin bu xidmətlərdən istifadə edilməsi zamanı çətinliklərlə üzləşdikləri müəyyən edilmişdir. Lakin bu problemlərin həlli istiqamətində nazirlik tərəfindən vergi ödəyicilərinə xidmət mərkəzləri yaradılmışdır. Ölkə üzrə bu mərkəzlərin sayı 57 təşkil edir. Bu mərkəzlərdə vətəndaşlar ödənişsiz formada bütün xidmətlərdən istifadə edə bilirlər. Bundan başqa vergi qanunvericiliyi, vergi borclarının öyrənilməsi, vergi orqanlarının əməkdaşlarının qanunsuz əməllərindən şikayət etmək və digər məsələlər barədə məlumat almaq üçün 195 Çağrı Mərkəzi yaradılmışdır. [24] Bəzən bu mərkəzin xidmətlərindən istifadə zamanı müəyyən çətinliklərdə yaranır. Yeni qəbul edilmiş qanunvericilik və ya hər hansı dəyişikliklər zamanı əməkdaşlar bu barədə tam məlumatlı olmur. Həmçinin qeyd edilməlidir ki, hər hansı vergi hüquqpozması zamanı bu mərkəzdən alınan şifahi cavaba istinad edilməsinə icazə verilmir. Yəni ödəyici vergi qanunvericiliyində yaranmış uyğunsuzluq səbəbindən hüquqpozması edirsə bu məsələdə mütləq şəkildə nazirliyə yazılı formada müraciət etməli və aldığı rəsmi yazılı cavab ona əsas verə bilər məsuliyyətdən azad olunmağa. Məcəllədə də birmənalı şəkildə qeyd olunub ki, qanunvericilikdə hər hansı bir ziddiyət yaranarsa bu ödəyicinin xeyrinə həll edilməlidir. Ümumilikdə qeyd edək ki, nazirlik vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi istiqamətində fəaliyyətlərini daha da genişləndirməlidir.

Vergi islahatlarının əsas istiqamətlərini təhlil edərkən ötən 3 ildə aparılan islahatalara nəzər yetirsək bu sahədə şəffalıqın artırılması, vergi ödəyicilərinin elektron xidmətlərdən istifadəsinin əlçatan olması istiqamətində böyük işlərin görüldüyünü müşahidə edə bilərik. Xüsusilə 2014-cü ildən ASAN imzadan istifadəyə keçid vergi ödəyicilərinin heç yerə getmədən dünyanın istənilən yerində rahat formada işlərini yerinə yetirməyə imkan vermişdir. Qeyd olunmalıdır ki, vergi sistemində aparılan bu islahatlara ölkə səviyyəsində deyil artıq dünya səviyyəsində böyük qiymətlər verilmişdir. Beləki Dünya Bankı (World Bank) tərəfindən aparılan qiymətləndirməyə görə elektron qeydiyyat sisteminin istifadəsində ölkəmiz vergi ödəyicilərinə göstərdiyi xidmətlərə görə dünya sıralamasında 12 aparıcı dövlət

sırasına daxil olmuşdur. Ötən illər ərzində aparılan islahatlar içərsində ən önəmlisi nağdsız hesablaşmalara keçidlə bağlı olmuşdur. Beləki ölkə başçısı tərəfindən 2016-cı ilin dekabr ayında qəbul edilən və icrasına 2017-ci ildən başlanılan nağdsız hesablaşmalar haqqında qanun ölkəmizdə maliyyə şəffaflığının artırılmasına, qanunsuz dövriyyələrin azaldılmasına, azad sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına yönəlmişdir. Qanuna görə mütəmadi olaraq həyata keçirilən ödənişlərin nağdsız qaydada həyata keçirilməsi qərara alınmışdır. Bu ödənişlərə vergi və digər məcburi ödənişlər, sığorta ödənişləri, dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən ödəmələr, əksər müəssisə və təşkilatlar tərəfindən ödənilən əmək haqqılar, stasionar telefon xidməti ödənişləri, təhsil haqqılar, turagentlərə ödəmələr və s daxildir [25]. Bu qanunun qəbulu vergidən yayınma hallarının qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlərdən ən önəmlisi kimi qeyd oluna bilər. Bundan başqa müasir vergi islahatları sahəsində baş vermiş önəmli dəyişikliklərdən biri də 2016-cı ildə dekabrında vergi məəcəlləsinə edilmiş 201 dəyişiklik olmuşdur [26]. Həmçinin qeyd edilməlidir ki, göstərilən ildə cənab prezident vergi sahəsində aparılacaq islahatların istiqamətləri”nin təsdiqi və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi haqqında” Sərəncamlar imzalamışdır [27]. Sərəncamlara əsasən bu sahədə islahatların aparılması üçün xüsusi istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi yönündə on bir , islahatların aparılması üzrə isə iyirmi bir xüsusi istiqamət seçilmişdir. Seçilmiş istiqamətlərin əsas hədəfləri yeni istehsal müəssisələri yaratmaq, vergi qanunvericiliyini sadələşdirmək, kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirmək, vergi ödənişləri zamanı uçot qeydiyyat sisteminin asanlaşdırmaq, şəffaflığı artırmaq, vergi ödəyicilərinin elektron xidmətlərdən istifadəsinin genişləndirmək bütünlükdə isə iqtisadi fəaliyyətimizin aktivliyini və faydalılığını artırmaqla ölkəmizdə davam edən iqtisadi inkişafa töhvə verməkdir.

Qeyd etdiyimiz kimi Vergilər nazirliyi vergi ödəyicilərinin uçotlarını sadələşdirilmiş formada aparılması istiqamətində daimi islahatlar həyata keçirir. Xüsusi ilə nümunəvi vergi ödəyicilərinin aşkar edilməsi və onların bu fəaliyyətlərdən

yararlanması islahatların əsas prinsiplərini təşkil edir. Bu həmdə digər vergi ödəyicilərinə fəaliyyətlərini nizama salmaq və uçotlarını şəffaf prinsiplə aparılması üçün stimül verir. Aparılan bu islahatlara daha bir nümunə “Yaşıl Dəhliz” layihəsini misal göstərmək olar.

Vergi qurumlarında belə bir bölümün yaradılmasında əsas məqsəd məsuliyyətli ödəyicilərlə əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi və onlara asan, operativ xidmətlər göstərməkdir. Yaşıl Dəhliz istifadəçiləri nazirlik tərəfindən təqdim olunan bütün xidmətlərdən rahatlıqla istifadə edə, vergi orqanları ilə yazılı, şifahi, videobağlantı vasitəsilə əlaqə qura, xüsusilə vergi ödəyicilərinə xidmət mərkəzlərində əsasən növbəsiz xidmətlərə müraciət edə bilirlər. Bu qrup ödəyicilər həmçinin Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzində təlim və seminarlarda, vergilər sahəsində təşkil olunan konfras və tədbirlərdə ödənişsiz iştirak edə bilirlər. Bundan başqa bu ödəyicilərə vergi qanunvericiliyində və idarəçiliyində baş vermiş dəyişiklər barədə dərhal məlumat verilir. Hal hazırda belə ödəyicilərin sayı 480-dən daha çoxdur. Hədəf isə belə ödəyicilərin sayın artırmaq və gələcəkdə bu cür fərqlər qoyulmadan bütün ödəyicilərin könüllü şəkildə vergi öhdəliyini yerinə yetirilməsinə nail olmaqdır.

Beləliklə tam əminliklə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanda formalaşdırılan vergi siyasəti və bu siyasəti həyata keçirmək üçün aparılan vergi islahatları ölkəmizin inkişafına yönəlmişdir. Təbii ki, bu sahədə daha çox işlərin görülməsinə xüsusilə dünya təcrübəsinə istinad edilməsinə daim ehtiyac vardır. Əsas islahat istiqamətlərinin vergi qanunvericiliyinin sadələşdirilməsinə, əmək haqqıdan tutulan vergilərin dərəcələrinin aşağı salınmasına, sadələşdirilmiş vergidə tətbiq olunan limit məbləğinin artırılmasına, ƏDV dərəcələrinin differensiallaşdırılmasına yönəlik olması məqsədə uyğun olardı.

2.3 Azərbaycanın vergi sisteminin keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin vergi sistemi ilə müqayisəli təhlili.

II fəsilin daha əvvəlki suallarında biz əsasən ölkəmizdəki vergi sisteminin zəif və güclü tərəflərindən bəhs etdik. Bu fəsildə isə əsasən keçid iqtisadiyyatlı bəzi ölkələrin bizim ölkəmizin vergi sistemi ilə müqayisəli təhlilin aparacağıq.

BMT tərəfindən ölkələr iqtisadi inkişafına görə müxtəlif qruplar bölünür. Əsasən aşağıdakı üç qrup üzrə təsnifatlaşdırılırlar.

1. Sənayecə inkişaf etmiş (industrial) bazar iqtisadiyyatlı ölkələr;
2. İnkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatlı ölkələr;
3. Keçid iqtisadiyyatlı (inzibati-amirlikdən bazar iqtisadiyyatına) ölkələr. [28]

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələr qrupuna Mərkəzi, Şərqi Avropa və keçmiş SSRİ-nin tərkibində olan dövlətlər daxildir. Bu ölkələrin xarakteristikası əsasən aşağıdakılardır:

- mərkəzləşmiş planlaşdırma və iqtisadi inkişafın tənzimlənməsindən imtina;
- iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsinin yüksəlməsi (liberallaşdırma);
- dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi;
- iqtisadi artımın hesabına özəl sektorun genişlənməsi, xarici investisiyaların cəlb olunması, iqtisadiyyatda struktur yenidənqurmaları, inflyasiya ilə mübarizə, valyuta sisteminin yenidən qurulması və s. kimi faktorlarından istifadə olunması;
- milli istehsalın həcmnin azalması;
- xarici iqtisadi əlaqələrin qərbə doğru istiqamətinin dəyişməsi. [28]

Bir neçə dövlətin vergi sisteminə nəzər yetirək. Sovetlər dövrü bitdikdən sonra müstəqil dövlətlər yaranmağa başlamışdır. Bu dövlətlərin əksəriyyətinin müstəqillik tarixi 90-cı illərin əvvəlinə düşür. Belə dövlətlərdən biri ölkəmizlə qonşu olan Gürcüstandır. Gürcüstanla Azərbaycan arasında sıx iqtisadi əlaqələr mövcuddur. Ötən il yəni 2017-ci ildə bu iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsi 881,9 mln dollar təşkil edib. Azərbaycanın Gürcüstanın xarici dövriyyəsində payı 8,2 % təşkil edib.

Gürcüstan Statistika idarəsinin məlumatına görə Azərbaycan bu ölkənin 4-cü ən böyük ticarət tərəfdaşı olub. [29] Təbii ki, bu cür əlaqələrin inkişafında vergilərə də xüsusi yer verilməlidir. İki ölkə arasında 1997-ci il dekabr ayının 1-də ikiqat vergiyə cəlb etməyə yol verilməməsi, gəlir və əmlak vergilərinin ödənilməsindən yayınma hallarının qarşısının alınması haqqında saziş imzalanmışdır. 1998-ci ilin yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir. Məhz bu saziş sayəsində ölkələr arasında ticarət dövriyyəsi daha da artmış ikiqat vergitutma, vergidən yayınma hallarının qarşısı alınmışdır.

Gürcüstan vergi sistemi aşağı vergi dərəcələri ilə fərqlənən ölkələrdəndir. Bu ölkədə vergi sahəsində şəffaflıq yüksək səviyyədə təmin olunur. Ölkədə vergi və gömrük qanunvericiliyinin tətbiqinə nəzarət və yığımları həyata keçirən qurum Gürcüstan Gəlirlər (Vergi) Xidmətidir. Vergi ödəyicilərinə xidmətlər elektron qaydada həyata keçirilir. Əmlak vergisi yerli vergi növüdür. Digər vergi növləri isə ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən hamı üçün keçərlidir. Ölkə ərazisində faiz, dividend və royaltidən tutulan vergininin dərəcəsi 5%-dir. Gürcüstanda vergi sahəsində digər fərqləndirici xüsusiyyət əmək haqqıdan, sosial ödənişlərdən, kapital artımından, mirasdan və ya sərvətdən vergi tutulmaması halıdır. Bundan başqa o da qeyd edilməlidir ki, ölkədə vergi dərəcələrinə dəyişiklik edilməsi yalnız ümumxalq referendrumu ilə mümkündür. Ancaq bura aksiz vergilərinin dərəcələrinə dəyişiklik edilməsi daxil deyil. Azərbaycanda daxil olmaqla Gürcüstan 52 ölkə ilə ikqat vergitutmanın qarşısının alınması haqqında saziş imzalamışdır. Valyuta konvertasiyasına məhdudiyət qoyulmur. 2013-cü ildə Transparency International-ın Qlobal Korrupsiya Barometri sorğusunda aparılan araşdırmaya görə ölkə ərazisində vergi orqanlarına rüşvətvermə halı müşahidə edilməmişdir. [29] .Yekun olaraq o qeyd edilə bilər ki, investorlar üçün ölkə investitsiya yatırmaq üçün cəlbedicidir. Aşağıdakı:

Digər qafqaz dövləti olan Ermənistanın vergi sistemində nəzər yetirək. Bu dövlətlə ölkəmizin vergi sistemi arasında olan fərqlərdən biri onların vergi

məcəllələrinin olmamasıdır. Burada vergilər müxtəlif qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Digər keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdə olduğu kimi bu ölkədə də vergilər 2 qrupa bölünür. 1) Dövlət vergiləri 2) Yerli vergilər.

Dövlət vergilərinə əsasən fiziki şəxslərin gəlir, hüquqi şəxslərin mənfəət, Aksiz, Əlavə dəyər vergiləri (ƏDV) daxildir. Yerli vergilərin yığımın bələdiyyələr həyata keçirir. Burada əsasən yığım əmlak, torpaq, otel və nəqliyyat vasitələrinin parklamasından alınan vergilər hesabına həyata keçirilir. Dövlət vergiləri qrupuna daxil edilən fiziki şəxslərin gəlir vergisindən bəhs edərkən qeyd etməliyik ki, burada faiz dərəcəsi elədə aşağı deyil. Bu vergi fiziki şəxslərin bütün növ gəlirlərindən həmçinin qeyri-rezident olan fiziki şəxsin Ermənistan mənbəyindən əldə etdiyi gəlirdən tutulur. Burada vergi dərəcəsi progressiv tətbiq olunur. Yəni gəlirlər artıqca vergi məbləği də artır. Hal hazırda ən minimum dərəcə 24,4 % təşkil edir. Lakin bəzi güzəşt kateqoriyasına daxil olan şəxslərdə bu dərəcə 10% ola bilər. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisində də təxmini şərtlər eynidir. Burada da rezidentlər hüquqi şəxslərin Ermənistan və onun hüdudlarından kənarında eləcə də qeyri-rezidentlərin Ermənistan mənbəyindən əldə etdikləri mənfəət vergiyə cəlb olunur. Verginin dərəcəsi 20% təşkil edir. Aksiz vergisində də müxtəlif faiz dərəcələri tutulur. Ümumiyyətlə bu vergi spirtli içkilər, tütün və neft məhsullarına tətbiq edilir. Ən aşağı dərəcə çaxıra tətbiq edilir. Vergi malın dəyərinin 10 %-in təşkil edir. Lakin bəzi spirtli içkilərdə aksiz vergisinin faiz dərəcəsi 55%-ə qədər qalxır. Əlavə dəyər vergisinin (ƏDV) faizi dərəcəsi ölkə ərazisində 20% təşkil edir. **[30]** Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, ölkənin iqtisadi potensialının zəif olması bu ölkəyə investisiya qoymaq istəyən investorlar arasında çəşqınlıq yaradır. Bu da ümumilikdə ölkədə sahibkarlıq mühitinin inkişafına öz mənfi təsirini göstərir. Bundan daha çox əziyyət çəkən sadə vətəndaşlar olur. Beləki bütün bu proseslərin nəticəsində ölkədə işsizlik artır və sosial

vəziyyət çətinləşir. Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycan, Gürcüstan Ermənistanda tətbiq olunan bəzi vergilərin müqayisəli təhlili verilmişdir.⁵

Cədvəl 4

Verginin adı	Azərbaycan tətbiq olunan % dərəcəsi	Gürcüstan tətbiq olunan % dərəcəsi	Ermənistan tətbiq olunan % dərəcəsi
Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi	20 %	15 %	20 %
Əlavə dəyər vergisi (ƏDV)	18 %	18 %	20 %
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	20 %	20 %	24,4 %
Faiz, dividend, Royalti (ÖMV)	10 %	5 %	
Əmək haqqı (MÖMV)	2500 manata qədər- 14 % 2500 manatdan çox olduqda 350+2500 manatdan artıq olan hissənin 25 %-i	Tətbiq edilmir	

Cədvəl 4 Azərbaycanla Gürcüstan və Ermənistan arasında tətbiq edilən bəzi vergilərin dərəcələrinin müqayisəli təhlili

Qonşu dövlətlərimizin əksəriyyətinin potsovet ölkələri olduğu üçün keçid iqtisadiyyatlı ölkələr qrupuna daxil edilmişdirlər. Növbəti müqayisə edəcəyimiz ölkə bizimlə strateji tərəfdaş olan qonşularımızdan Rusiyadır. Rusiya ilə Azərbaycanın tarixi bağlılığı çox qədim dövrləri əhatə edir. O dövrdən indiki dövrə qədər hər iki dövlətin sıx iqtisadi əlaqələri olub.

⁵ <https://investingorgia.org/ru/georgia/taxation>

Daha öncədə qeyd etdiyimiz kimi dövlətlər vergi sistemini formalaşdırarkən beynəlxalq təcrübəni öyrənməli lakin öz ölkəsinin iqtisadi potensialına uyğun sistem qurmalıdır. Rusiyada vergi qanunvericliyinə nəzarət, vətəndaşlarla vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi ayrıca bir qurum tərəfindən deyil bu ölkənin Maliyyə nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Federal vergi xidməti tərəfindən aparılır. Rusiya Federasiyasında qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinə əsasən aşağıdakı vergi növləri müəyyən edilir və tutulur:

1) federal vergilər;

2) regional vergilər;

3) yerli vergilər.

1. Federal vergilərə aşağıdakılar aiddir:

- əlavə dəyər vergisi;
- aksizlər;
- fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
- təşkilatların mənfəət vergisi;
- heyvanat aləmi və bioloji su resursları obyektlərindən istifadəyə görə yığım;
- su vergisi;
- dövlət rüsumu;
- faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə vergi.

2. Regional vergilərə aşağıdakılar aiddir:

- təşkilatların əmlak vergisi;
- nəqliyyat vergisi;
- oyun biznesindən vergi.

3. Yerli vergilərə əsasən torpaq vergisi aiddir. [19]

Beləliklə biz yuxarıda adı çəkilən vergilərdə sırf Rusiya Federasiyasının ərazisində tətbiq olunan vergi növləri ilə tanış olduq. Bu ölkədə Azərbaycandan fərqli olaraq ƏDV dərəcələri fərqlənir. 3 dərəcə tətbiq olunur. Əsasən ƏDV 18 % dərəcədə ümumi qaydada tutulur. Lakin bəzi güzəşt kateqoriyalı mallar qrupuna tətbiq olunan mallarda ƏDV 0% və 10% dərəcə tətbiq edilir. 10 % dərəcə ərzaq məhsullarının, uşaqlar üçün malların, çap nəşrlərinin, tibbi məhsullarının və avadanlıqların realizasiyası üzrə əməliyyatların icrası zamanı tutulur. Bizim ölkə üçün də bu formada differensiyalaşdırılmış qaydada ƏDV tətbiq olunması məqsədə uyğun olardı. Rusiyada fiziki şəxslərdən əsasən gəlirlərindən 13% ödəmə mənbəyindən vergi tutulur. Lakin bəzi vergi ödəyicilərinin fəaliyyətlərinə uyğun güzəştlər və ya əlavələrdə nəzərə alınmaqla hesablanan qaydalarda vardır. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsi 24 % təşkil edir. Burada 6.5 % federal büdcəyə qalan hissə isə yəni 17,5 % ölkənin subyektlərinin büdcələrinə köçürülür. Bəzi vergi ödəyici qrupları üçün bu dərəcə 13,5 % dərəcəyə qədər azaldıla bilər. **[31,səh28]**

Biz bu fəslin sonuncu bölümündə bir çox ölkələrin vergi sistemlərinə nəzər saldıq. Bu sistemlərin ölkəmizin vergi sistemi ilə oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini araşdırdıq. Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, potsovet ölkələrinin vergi sistemlərində elə də ciddi fərq yoxdur. Lakin hər bir ölkə beynəlxalq təcrübəni öyrənməli və öz ölkəsi üçün milli vergi sistemləri yaratmalıdır. Çünki bəzən biz müşahidə edirik ki, ölkə vergi sistemini qurarkən aparıcı inkişaf etmiş ölkənin vergi qanunvericiliyini öz ölkəsində işlədilən dilə tərcümə etməklə təsdiq edir. Bu da ölkə vətəndaşları xüsusi vergi ödəyiciləri arasında çaşqınlıq yaradır və vergi yığımı zamanı ciddi problemlər yaranır. Bu baxımdan vergi məəcəlləsinin təsdiqi zamanı və ya vergi sistemini formalaşdırarkən mütləq şəkildə real iqtisadi vəziyyət nəzərə alınmalıdır.

III FƏSİL. ÖLKƏ İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINDA VERGİ SİSTEMİNİN ROLU VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS ASPEKTLƏRİ

3.1 İqtisadiyyatın tənzimlənməsində optimal vergi sisteminin rolu.

Vergi dövlətin güclü olmasında , inkişaf etməsində ən önəmli faktorlardan biridir. Yəni dövlət vergilər hesabına qüdrətlənə bilər vətəndaşlarının sosial rifah halını yaxşılaşdırma və infrastruktur layihələrini icra edə bilər. Qeyd edilməlidir ki, dövlətlər əsasən fiziki və hüquqi şəxslərin əldə etdikləri gəlirlərdən ödədikləri vergilər hesabına büdcə daxilolmalarını artırır. Bu daxilolmaların davamlı və daha çox olması üçün hər bir dövlətin güclü iqtisadiyyatı olmalıdır. Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi “İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir”. II fəslin bu bölməsində iqtisadiyyatın inkişafında vergilərin rolunun qiymətləndirilməsindən xüsusilə Azərbaycan modelindən bəhs ediləcəkdir.

Tarixi keçmişə nəzər salsaqda müşahidə edə bilərik ki, II dünya müharibəsindən sonra dövlətlər istifadə etdikləri iqtisadi inkişafın 3 əsas modelində belə vergilərin rolu xüsusi seçilirdi. Bu modellər aşağıdakılardır:

“Liberal” modeli. Milli iqtisadiyyatın inkişafının liberal strategiyası daha ardıcıl olaraq ABŞ və Böyük Britaniya kimi dövlətlərin hökumətləri tərəfindən həyata keçirilir. [32, səh 31] Bu ölkələrdə hökumətlər sosial və iqtisadi intizamı saxlamaq üçün vergi ödəyən iqtisadi subyektlərə minimal zəruri hədd daxilində təsir göstərirlər, qalan bütün hallarda isə inam prinsipinə əsaslanırlar. Bu tipli dövlətlərdə vergi yığımlarının həcmi minimal hədlə müəyyən olunur. Həmin hədlə onlar özlərinə xas funksiyaları yerinə yetirmək üçün lazım olan həcmdə maliyyə ehtiyatları toplayırlar. Ancaq bu cür model bütün ölkələr üçün keçərli olmaya bilər. Çünki bəzi dövlətlərdə

xüsusi ilə inkişaf etməkdə olanlarda bu cür model tətbiq edilərsə bu vergidən yayınma hallarının artmasına səbəb ola bilər.⁶

“Planlı-inzibati İqtisadiyyat” modeli. Bu modelin əsas xüsusiyyəti dövlət tənzimlənməsinin səviyyəsinin yüksək olması, praktik olaraq bütün müəssisələrin dövlətə məxsusluğu və onların inzibati-amirlik üsulu ilə idarə edilməsidir. [32, səh 31] Göstərilən bu modeldə vergilərin rolu xüsusi yer tutmur. Bu modeldən istifadə edən dövlətlərdə müəssisələr onlar üçün fərdi olaraq müəyyənləşdirilən mənfəətin normadan artıq olan hissəsin dövlət büdcəsinə köçürürlər. Belə məhdudiyyətlərin qoyulması azad iqtisadiyyatın inkişafına mənfi təsir göstərir.

“Sürətli inkişaf strategiyası” modeli. Bu model isə II dünya müharibəsindən sonra Yaponiyada yaradılmışdır. Bu model çərçivəsində daha yüksək artım potensialı olan sahələrin müəyyənləşdirilməsində hökumətin rəhbər rolunu nəzərdə tutan üsullardan istifadə geniş yayılmışdır. [32, səh 31] Ölkələrinin inkişafında bu strategiyadan istifadə edən dövlətlər iqtisadiyyatlarında davamlı artımı təmin edə bilmək üçün daha çox vergi güzəştlərindən istifadə edirlər. Həmçinin bu modeli iqtisadiyyatlarında tətbiq edən dövlətlər şirkətlərin inkişafını təmin edə bilmək üçün vergi yükünün ağırlığını proporsional qaydada fiziki və hüquqi şəxslər arasında bölüşdürürlər. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, iqtisadiyyatlarının tənzimlənməsində bu modelə üstünlük verən dövlətlərdə vergilərin rolu çox önəmlidir.

Son illərdə Azərbaycanda aparılan vergi siyasətinə nəzər yetirsək burada əsas istiqamətlərin vergilərin iqtisadi aktivliyinin artırılmasına, investisiyaların təşviq edilməsinə yönəldiyini qeyd edə bilərik. Aparılan bu siyasət nəticəsində müxtəlif vergilərin dərəcələri əsaslı şəkildə azalmış bu da iqtisadiyyatın inkişafına töhvə vermişdir.

⁶ <http://www.taxes.gov.az/uploads/neshrler/vergiyegirishderslik.pdf>

Neft gəlirlərimizin kəskin azalması və dünyada bu səbəbdən baş vermiş iqtisadi böhran ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafını şərtləndirmişdir. Xüsusilə kənd təsərrüfatının inkişafı istiqamətində böyük addımlar atılmağa başlamışdır. Bu addımlardan biri kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan və həmin istehsalın satışından əldə edilmiş hasilatın həcmi 2014-ci ilin yanvar ayının 1-dən mənfəət (gəlir), əlavə dəyər, sadələşdirilmiş vergilərin vergitutma obyektindən həmçinin bu fəaliyyətlərin icrası zamanı istifadə olunan obyektlər əmlak vergisindən azad edilmişdir. Bu fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər yalnız torpaq vergisi ödəməkdən azad deyil. Lakin bu zamanda əgər torpaq təyinatı üzrə istifadə olunursa müəyyən güzəştlər tətbiq olunur. Kənd təsərrüfatı sahəsi ölkə iqtisadiyyatının əsas aparıcı qollarından biridir. Lakin bəzən sahibkarlar vergi güzəştləri haqqında düzgün məlumatlı olmurlar. Bu zaman müəyyən anlaşılmazlıq ortaya çıxır. Məhz buna görə sahibkarlarla daimi görüşlər keçirmək və onları maarifləndirməyə ehtiyac vardır. Bəzən idxal – ixrac proseslərində güzəştlər edilməsinə ehtiyac yaranır. Vergi yükünün azadılması məqsədi ilə məcəlləyə edilmiş dəyişiklərə əsasən bəzi kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlar mallar idxal edərkən ƏDV-dən azad olunurlar. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, bu malların ölkədə birbaşa satışı zamanı ƏDV tətbiq edilir. Bundan başqa elə mallar var ki, onların idxalı və ölkə ərazisində satışı zamanı ƏDV tətbiq edilmir. Bura mineral gübrələrin, pestisidlərin idxalı və satışı, toxum və tinglərin idxalı və satışı, damazlıq heyvanların idxalı və satışı, toxumların yetişdirilməsi, quşçuluq və arıçılıq üçün avadanlıqların, həmçinin laboratoriya avadanlıqlarının, toxum, taxıl və quru paxlalı bitkilərin təmizlənməsi, çeşidlənməsi və yaxud kalibrlənməsi üçün maşınların idxalı və satışı, kənd təsərrüfatı heyvanlarının və quşların profilaktikası, diaqnostikası və müalicəsi üçün istifadə olunan baytarlıq preparatlarının idxalı, bilavasitə kənd təsərrüfatı təyinatlı suvarma və digər qurğuların, maşınların, avadanlıqların və texnikaların idxalı və satışı aiddir[11]

Beləliklə kənd təsərrüfatının edilən bu vergi güzəştləri iqtisadiyyatın

stimullaşdırılmasına və bu fəaliyyətlərlə xüsusi regionlarda məşqul olanların sayının artmasına dəstək olur.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsindən optimal vergi sistemindən bəhs edərkən vergi yoxlamalarına da toxunmaq lazımdır. Çünki bəzən aparılan əsassız vergi yoxlamaları ucbatından bir çox sahibkar fəaliyyətlərini dayandırır və ya öz vəsaiti ilə başqa ölkələrə investetsiya edib biznesin orda davam etdirir. Bu nüanslar beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən mənfi qiymətləndirildiyi halda ölkəmizə xarici investorların vəsait qoyuşulunun kəskin şəkildə azaldır. Bu baxımdan çalışmaq lazımdır ki, vergi yoxlamaları elə formada aparılsın bundan həm dövlət həm sahibkar qazansın.

Halhazırda mövcud qanunvericiliyimizdə vergi orqanları tərəfindən 2 növ yoxlama həyata keçirilir. Bura kameral və səyyar vergi yoxlamaları daxildir. Kameral vergi yoxlamaları vergi ödəyiciləri tərəfindən təqdim olunan bəyannamələr əsasında elektron aparılır. Bu zaman ödəyiciyə bəyannaməsində hər hansı uyğunsuzluq aşkar edildikdə elektron kabinetinə məktub göndərilir. Vergi ödəyicisi həmin məktubda göstərilən uyğunsuzluqları aradan qaldırmalı və vergi orqanına məlumat verməlidir. Əgər təyin olunan müddət ərzində bu düzəlişlər edilmirsə vergi orqanı anoloji və bazada olan məlumatlar əsasında müvafiq qərar qəbul edib vergi ödəyicisinin elektron kabinetinə göndərir. Bu yoxlamanın müsbət və mənfi cəhətləri vardır. Müsbət cəhət ondan ibarətdir ki, vergi ödəyicisi vergi orqanına getmədən elektron qaydada hesabatında uyğunsuzluq aşkar edilərsə düzəldib yenidən göndərmək hüququna malikdir. Mənfi cəhət odur ki, əksər vergi ödəyiciləri elektron kabinetlərini rübdə 1 dəfə hesabat dövründə yoxlayırlar. Bu da göndərilən hesabatlarda vergi orqanı tərəfindən aşkar olunan uyğunsuzluqları vaxtında aradan qaldırmamaq və bu ödəyicinin iştirakı olmadan müvafiq qərarların qəbulu ilə nəticələnir. Bu proses ödəyicilər tərəfindən narazılıqla qarşılandı amma məsuliyyətdən onları azad etmir.

Vergi orqanları tərəfindən aparılan digər yoxlama səyyar vergi yoxlaması adlanır. Bu yoxlama 2 formada növbəti və növbədənkənar aparıla bilər. Növbəti yoxlama apararkən vergi ödəyicisinə 15 gün əvvəl yazılı bildiriş göndərilir. Bu yoxlama ildə 1 dəfədən çox olmayaraq keçirilir və istisna hallar nəzərdə tutulmayıbsa 30 gündən artıq aparıla bilməz. [33, səh 146]. Vergi orqanı hər hansı mənbədən və ya özünün müəyyən etdiyi hallarda vergi qanunvericiliyinin pozulmasına aşkar edərsə növbədənkənar səyyar yoxlama keçirmək hüququna malikdir. Bu zaman vergi ödəyicisinə 1 gün əvvəlcədən bildiriş göndərilir. Kameral vergi yoxlamasından fərqli olaraq səyyar vergi yoxlaması vergi ödəyicisinin fəaliyyət göstərdiyi yerlərdə aparılır.

Bu yoxlamalardan başqa vergi orqanlarının operativ vergi nəzarəti həyata keçirmək hüququ da vardır. Operativ vergi nəzarəti sahibkarlıq subyektlərinin bilavasitə fəaliyyət yerlərində aparılır. Bu zaman vergi ödəyicisinin həmin ərazidə uçotda olub-olmadığı, əhali ilə pul hesablaşmalarına riayət olunması qaydaları, valyuta mübadiləsi əməliyyatlarına pozulması, “fərqlənmə nişanı” almayan vergi ödəyicilərinin aşkara çıxarılması və s qanunvericiliyin tələblərinə uyğun zəruri tədbirlər həyata keçirilir. Ümumilikdə deyə bilərik ki, bu aparılan yoxlama və nəzarət tədbirləri vergidən yayınma hallarının, qanunsuz sahibkarlığın qarşısının alınması istiqamətində həyata keçirilir. Bu tədbirlərin icra edilməsində məqsəd isə optimal vergi sistemi yaradaraq büdcə daxilolmalarını artırmaq və dövlətimizin iqtisadiyyatımızı inkişaf etdirməkdir. Bu fəaliyyətləri həyata keçirərkən şəffaflığın olması ən önəmli faktordur.

Optimal vergi sisteminin yaradılmasını iqtisadiyyatın inkişafında qiymətləndirərkən vergilərin yığım statistikasına büdcədə tutduğu yerə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Çünki yığımlarda artım və ya büdcədə vergilərin rolu nə qədər çox olarsa bir o qədər biz iqtisadiyyatımızın inkişafı haqqında müsbət proqnoz verə bilərik. Düzdür qeyd edilməlidir ki, 2015-ci ildə baş vermiş devalvasiyadan sonra büdcə daxilolmalarda azalmalar baş versədə lakin vergilərin büdcədə xüsusi çəkisi artmışdır. Bu da həmin illərdən sonra qeyri-neft sektorunun inkişafında baş verən

irəliləyişlərin nəticəsində olmuşdur. Aşağıdakı cədvəldə 2015-2017 ci illərdə büdcə daxilolmaları və həmin daxilolmaların vergilərin payına düşən hissəsi barədə statistik cədvəl verilmişdir:

Cədvəl 3

İllər	Büdcə gəlirləri barədə proqnoz (min AZN)	Vergi daxilolmaları. (min AZN)
2015	19 438 000,0	7 118 196,7
2016	14 566 000,0	7 015 165,4
2017	15 955 000,0	6 971 679,6

Cədvəl 3 2015-2017 ci illərdə büdcə daxilolmaları və həmin daxilolmaların vergilərin payına düşən hissəsi barədə statistik cədvəl [34]

3.2. Sahibkarlığın inkişafında vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin əsas aspektləri.

Sahibkarlığın inkişafı iqtisadiyyatımızın inkişafı deməkdir. Məhz bu yanaşmanı nəzərə alaraq kiçik və orta sahibkarlığın vergi öhdəliyinin sadələşdirilməsi istiqamətində 2001-ci ildən ölkəmizdə sadələşdirilmiş vergi tətbiq edilir. Bu vergi növü sahibkarların vergi uçotunun daha sadə formada aparılmasına və onların vergi bəyannamələrini qısa zamanda təqdim etməsinə xidmət edir. Hətəda bəzi sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri vergi agentliyi xidmətindən istifadə etmədən şəxsən özləri dövriyyələrini hesablayıb rüb ərzində Vergilər nazirliyinin elektron xidmətlərindən istifadə edərək bəyannamələrini təqdim edirlər. Bu vergi tətbiq edildiyi dövrdə Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən ödəyicilər üçün 4 % , Naxçıvan və digər regionlarda 2 % tətbiq edilirdi. Bu qrup vergi ödəyicisi olmaq üçün 2005-ci ilə

qədər ümumi dövriyyə 120min manat olmalı idi. 2015-ci il dekabrında sadələşdirilmiş vergiyə edilmiş dəyişikliyə görə ümumi dövriyyə 200min manata qədər qaldırılmış, həmçinin dövriyyəsi 200min manatdan artıq ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan ödəyicilərin vergi dərəcəsi 6% , ictimai işə fəaliyyəti ilə məşğul olan ödəyicilər üçün isə dərəcə 8% müəyyən edilmişdir. Adı çəkilən vergi ödəyicilərinin digər ödəyicilərdən ayrılması və onlara fərqli dərəcə tətbiq edilməsinə səbəb bu qrup ödəyicilərin ümumi dövriyyəsi 200min manatı aşsa belə həmin ödəyicilərə sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi kimi fəaliyyətlərini davam etməyə icazə verilməsi idi. Bu yanaşma sahibkarlar tərəfindən müsbət qarşılanmış və onların vergi yükünün ağırlaşmamasına dəstək olmuşdur. Qeyd edilməlidir ki, bu istiqamətdə islahatlar davam etdirilmiş və 2016-cı ildə edilmiş dəyişikliklər görə isə bir qrup ödəyicilər üçün sadələşdirilmiş vergi üzrə sabit məbləğ müəyyən edilmişdir. Bura əsasən müxtəlif məişət cihazlarının təmiri ilə , fərdi yaşayış evlərində qulluqçu, bağban, dayə, sürücü fəaliyyəti ilə, çəkməçi, pinəçi, fərdi foto, audio-video fəaliyyəti ilə və digər oxşar işlərlə məşğul olan şəxslər aid edilmişdir. **[35, maddə 218-221]** Bu qaydanın tətbiqi ilə dövriyyəsindən aslı olmayaraq bu qrup şəxslər sabit vergi məbləği ödəyəcəklər. Bu həm kiçik sahibkarlığın inkişafına həm də bu cür şəxslərin vergidən yayınma hallarının qarşısının alınmasına dəstək olunması üçün atılan addımlardandır. Gələcək dövrlər üçün isə bu islahatları daha da genişləndirib Türkiyə modelindən istifadə edərək sosial statusdan aslı olmayaraq hər bir şəxsin öz gəlir və xərclərin bəyanətmə formasına keçmək məqsədəuyğun olardı. Bu həm sahibkarlığın inkişafına ümumlikdə isə büdcə daxilolmalarının artmasına səbəb olardı. Həmçinin sahibkarlığın inkişafında vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində irəliləyiş olardı.

Ölkə rəhbərliyi tərəfindən daimi olaraq sahibkarlığın inkişafında vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində zəruri tədbirlər görülür. Bu tədbirlərin keçirilmə məqsədlərinə ölkədə biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi, işsizliyin qarşısının alınması, büdcəyə sahibkarlar tərəfindən ödənilən vergi

daxilolmalarının artırmaq və s göstərmək olar. Göstərilən bu məqsədlərə nail olmaq üçün əsas hədəf sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviq edilməsidir. Çünki ölkədə azad sahibkarlığın olması rezidentlərlə yanaşı qeyri-rezidentlərin də ölkəyə biznes marağın artırır. Bu marağın yaranması ilə həm yerli həm xarici investorlar tərəfindən ölkəmizə əsaslı investisiya qoyuluşu həyata keçirilir. Lakin bəzən biz bunun əksində müşahidə edə bilərik. Əsasəndə sahibkarların fəaliyyətinə əsassız müdaxilələr ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir. Bu müdaxilələr müxtəlif yoxlama tədbirləri və ya qeyri qanui tələblərin irəli sürülməsi həyata keçirilir. Sahibkarların fəaliyyətinə bu cür yanaşmalar onlar tərəfindən o qədər müsbət qarşılanmır. Belə halların qarşısının alınması məqsədi ilə ölkə rəhbərliyi tərəfindən 2021-ci ilin yanvar ayının 1-dək “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” fərman imzalanmışdır. [36]⁷ Bu müddətdə yalnız vergi yoxlamaları, insanların həyat və sağlamlığına, dövlətin təhlükəsizliyinə və iqtisadi maraqlarına mühüm təhlükə yaradan hallar üzrə siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən yoxlamalar aparıla bilər. Həmin yoxlamalar müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən məhdudiyətlər nəzərə alınmaqla aparılır. İstisna olunan yoxlamalara korrupsiya cinayətlərinin araşdırılması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu tərəfindən aparılan yoxlamalarda aid edilir.

Sahibkarlığın inkişafı istiqamətində atılan ən önəmli layihələrdən biri 2008-ci ilin yanvarın 1-də ölkəmizdə fəaliyyətə başlayan “bir pəncərə” sistemi olmuşdur. Beləki bu dövrdən başlayaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən fiziki şəxs və hüquqi şəxs yaratmaq istəyənlər başqa orqanlara müraciət etmədən müvafiq sənədləri toplayıb vergi orqanına müraciət edərək qeydiyyatdan keçə bilərlər. Bu layihənin unikalığı ondan ibarətdir ki, sənədlər yoxlanıb qeydiyyata alındıqdan sonra 2 gün müddətinə ödəyiciyə vergi şəhadətnaməsi yəni VÖEN verilir. VÖEN alan fiziki və ya hüquqi şəxs sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamış sayılır. Həmçinin o da qeyd

⁷ <https://www.president.az/articles/16498>

olunmalıdır ki, ölkə ərazisində məhdud məsuliyyətli cəmiyyət (MMC) yaratmaq üçün nizamnamə kapitalı üçün limit məbləğ nəzərdə tutulmayıb. Məhz bu sistemin yaradılması ölkədə sahibkarlığa olan marağın əsaslı şəkildə artmasına səbəb olmuşdur.

Vergi sahəsində sahibkarlara edilən növbəti güzəştlərdən daha birisi “Vergi ödəyicilərinin 2017-ci ilin 1 yanvar tarixinə mövcud olan vergi borclarının tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 2016-cı il tarixli Qanunu qəbul edilməsi olmuşdur. [37] Qanunun qəbul edilməsi sahibkarlar tərəfindən bəyənilmiş onların fəaliyyətinə verilən bu dəstək iş proseslərini dahada uğurla həyata keçirmələrinə şərait yaratmışdır. Qanuna əsasən vergilərin ödənilməsinə görə hesablanmış faizlər və maliyyə sanksiyaları üzrə 1 yanvar 2017-ci il tarixinə vergi orqanlarındakı şəxsi hesab vərəqələrində mövcud borclar Vergilər Nazirliyi tərəfindən silinir. Maliyyə sanksiyaları üzrə yaranmış vergi borclarının 2017-ci ilin yanvar ayı ərzində 30 faizi ödənildikdə qalan 70, yanvar-fevral ayları ərzində 50 faizi ödənildikdə qalan 50, yanvar-mart ayları ərzində 70 faizi ödənildikdə isə ödənilməmiş 30 faizi Vergilər Nazirliyi tərəfindən silinir. [37]

Vergi ödəyicilərinin əksəriyyətini kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olan şəxslər təşkil edir. Bu qrup ödəyicilər müxtəlif sahibkarlıq fəaliyyətləri məşğul olurlar. Bura xidmət, ticarət və s fəaliyyətlər əlavə etmək olar. Qanunvericiliyə görə hər bir vergi ödəyicisi gəlir və xərclərinin uçotunu aparmalı və yaranmış vergi öhdəliyini hesablayıb dövlət büdcəsinə ödəməlidir. Təbii ki, bura bəzi vergi növləri üzrə ödənişin təyinatının yerli yəni bələdiyyə büdcələrinə də köçürüldüyünü qeyd etmək lazımdır. Bu uçotu hər bir ödəyici özünə rahat formada aparır. Bəzi ödəyicilər müxtəlif kompyuter proqramlarından istifadə etməklə bəziləri isə müavfiq kağız qeydləri aparmaqla uçotun təşkil edir. Vergilər Nazirliyi qanunvericiliyin tələblərindən çıxmaq şərti ilə ödəyicilərin uçotu hansı qaydada aparmalarına müdaxilə etmir. Yalnız qanunvericilikdə uçotla bağlı qeyd metodlarla bağlıdır. Beləki vergi ödəyiciləri uçotu kassa və hesablama metodları ilə apara bilərlər. Qeyd

olunmalıdır ki, kassa metodu ilə uçotun aparılması qaydası gəlir və ya xərcə bağlı vəsaitin faktiki olaraq bank və ya kassa hesabına daxil olduqda və ya çıxdıqda həyata keçirilir. Hesablama metodu ilə uçot gəlirin əldə edilməsi bağlı hüquq və ya xərcin çəkilməsilə bağlı öhdəlik yarandıqda aparılır. Bu metodlardan birini seçməkdə vergi ödəyicisi sərbəstdir. Bununla bağlı vergi ilin əvvəlində uçotu hansı formada aparılması ilə bağlı vergi orqanına məlumat verilməlidir. Uçot ilin sonuna qədər seçilmiş metod dəyişdirilə bilməz. Bu o məqsədlə edilir ki, xərc və ya gəlir 2 dəfə uçota düşməsin. Həmçinin o da qeyd edilməlidir ki, ödəyicilər mühasibat və vergi uçotlarını ayrı-ayrı aparılmalarıdır. Çünki bəzən mühasibat uçotunun xərc və ya gəlir kimi tanıdığı bölümlər vergi uçotunda nəzərə alınmır və bu zaman müəyyən fərqlər yaranır. Bu baxımdan sahibkarlar tərəfindən uçot bir yerdə aparıldıqda belə hallar zamanı çəşqinliqlər yaranır. Gələcək illər üçün bu uçotlar üzrə vahid sisteminin yaradılması məqsəddə uyğun olardı. Vergilər Nazirliyi sahibkarların uçot qaydalarının sadələşdirilməsi və nizama salınması istiqamətində kompleks tədbirləri mütəmadi olaraq həyata keçirir. Belə tədbirlərdən biri ictimai iaşə fəaliyyəti və pərakəndə ticarətlə məşğul olan ödəyicilərin uçotunun aparılması ilə bağlı olmuşdur. Bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 aprel 2017-ci il tarixli 1341 nömrəli Fərmanı ilə “İctimai iaşə fəaliyyəti sahəsində vergitutma məqsədləri üçün gəlirlərin və xərclərin uçotunun aparılması Qaydası” və “Pərakəndə ticarət fəaliyyəti sahəsində vergitutma məqsədləri üçün gəlirlərin və xərclərin uçotunun aparılması Qaydası” təsdiq edilmişdir. . [38]. Bu qaydaların da təsdiqi göstərilən istiqamət üzrə fəaliyyət göstərən sahibkarların vahid uçot qaydasında işlərini davam etdirməyə dəstək olmuşdur.

Qeyd olunmalıdır ki, sahibkarlıq subyektlərinə edilən güzəştlər və ya azadolmalar ölkəmizin iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması əhalinin sosial rifah halının yüksəldilməsi məqsədi daşıyır. Məhz bu səbəbdən sahibkarlar dövlət tərəfindən onlara edilən güzəşt və azadolmaları düzgün qiymətləndirməlidirlər. Biz bu məsələyə bir tərəfli yanaşmamalıyıq. Dövlətin də maraqların nəzərə alınmasıdır.

Çünkü dövlətin bu siyasətə həyata keçirməkdə konkret məqsədləri var. Amma bəzən təəssüflər olsun ki, sahibkarların onlara edilən bu azadolma və güzəştlərin şəxsi mənafları üçün istifadə etdiklərin şahidi oluruq. Hətta bəzi sahibkarlar bu imtiyazlardan istifadə edib düzgün qaydada uçotlarını aparmırlar. Bu da ümumilikdə vergidən yayınma hallarına dolayı yolla iqtisadiyyatımıza mənfi təsir göstərir. Belə halların qarşısını almaq məqsədi ilə davamlı güzəşt və azadolma sahələrində monitorinqlər aparılmalı və nəticələr müzakirə olunmalıdır. Sahibkarlarda başa düşməlidir ki, onlara edilən bu güzəşt və azadolmalar müvəqqəti xarakter daşıyır və o imtiyazları təyinatı üzrə istifadə etməlidir. Yəni bu imtiyazdan əldə etdiyi gəliri biznesinin inkişafına yönləndirilməlidir. Ölkə üzrə edilən ən çox vergi güzəştləri və azadolmalar kənd təsərrüfatı sahəsinə edilib. Burada da məqsədə aqrar sektorunun inkişaf etdirilməsidir.

Sahibkarlarla vergi orqanları arasında münasibətlərin şəffaf prinsip üzərində qurulması, vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması xüsusilə ölkə ərazisində vergi ödəyicilərinin bir birlərinə göstərdikləri xidmətlər, təqdim etdikləri mallar, görülmüş işlər zamanı obyektivliyin qorunması üçün 2017-ci ildən elektron qaimə sistemi fəəliyyəti başlamışdır. Ötən il bu cür qaimələrin tətbiqi ƏDV ödəyicilərinə 2018-ci ildən isə bütün vergi ödəyicilərinə şamil edilmişdir. Göstərilən ildən də kağız qaimələrin istifadəsi qanunla qadağan edilmişdir. Bu qaydalara əməl edilməməsinə görə məsuliyyət tədbirləri gücləndirilmişdir. Bu qaimələrin tətbiqilə həm elektron xidmətlərdən istifadə edənlərin sayının artması həmçinin kağız qaimə üçün sərf olunan vəsaitlərin azalması nəzərdə tutulmuşdur. Vergi ödəyiciləri göndərəcəkləri elektron qaimələri mütləq şəkildə asan və ya elektron imzadan istifadə etməklə həyata keçirməlidirlər. O da nəzərə alınmalıdır ki, asan imzadan istifadə zamanı hər göndərilən e-qaimə üçün ödəyici 3 qəpik ödəməlidir. Bu sistemin fəəliyyətə başlaması vergi orqanlarının işlərini də sadələşdirmişdir. Artıq onlar vergi ödəyicilərinə fəəliyyətinə elektron qaydada nəzarət edə bilərlər. Ümumi statistikaya görə 2018-ci ilin 1-ci rübü üzrə 40 min vergi ödəyicisi tərəfindən 1,8 milyon e-qaimə

təqdim edilmişdirsə may ayı ərzində bu rəqəm 50 min ödəyicisi tərəfindən 2,7 milyon e-qaimə olmuşdur. Göstərilən rəqəmlər onu sübut edir ki, ölkə ərazisində e-qaimələrdən istifadə olunması sürətlə artır. Düzdür bu müsbət tendensiya ilə yanaşı mənfi xüsusiyyətləridə vurğulamaq lazımdır. Bəzi vergi ödəyiciləri uçotlarını düzgün aparmamaqla və vergidən yayınmaq üçün e-qaimədən istifadə etmirlər. Bu pozuntu halları əsasən sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri tərəfindən həyata keçirilir. Beləki aparılan araşdırmalar zaman müəyyən olunmuşdur ki, e-qaimə təqdim etməli olan 60 min aktiv sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi tərəfindən 29mini bu sistemdən istifadə etmişdir. Buna səbəb müxtəlif ola bilər. Adətən belə ödəyicilərin mühasiblərinin olmaması və onların özəl xidmətlərdən istifadə etməsi bu sahədə davamlılığın təmin olunmasına şərait yaratmır. Həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, sistemin tətbiqinə yeni başlanılıb bu baxımdan vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsinə ehtiyac vardır. Bütünlükdə deyə bilərik ki, bu sistemin fəaliyyətə başlaması sahibkarların iş şəraitinə dəstək olacaqdır.

Bununla yanaşı qeyd olunmalıdır ki, "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası əsasında Vergilər Nazirliyində hazırlanmış "2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf Strategiyası"nda [39, səf146] qəbul edilmişdir. Bu strategiyanın başlısaca məqsədi qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi bunun nəticəsində sahibkarlığa olan dəstəyin artırılmasıdır. Strategiyanın nəticəsi olaraq 2014-cü ildə ölkəmizdə elan edilmiş "Sənayə ili" çərçivəsində texno və sənayə parklarında fəaliyyətə başlayan hüquqi və fiziki şəxslər 7 il müddətinə, park sahibləri müddətsiz, vergilərdən azad olunublar. Bundan başqa həmin ildə uşaq bağçaları 10 il müddətinə, fiziki şəxslər banklara qoyduqları əmanətlərdən əldə etdikləri faizlərə görə gəlir vergisindən azad ediləblər. Ümumiyyətlə bu strategiyaya əsasən cari dövrlə müqayisədə vergi daxil olmalarının 2020-ci ilə qədər üç dəfəyədək artacağı gözlənilir.

Beləliklə aparılan islahatlara əsasən deyə bilərik ki, sahibkarlığın inkişafı üçün ölkəmizdə hər cür şərait yaradılır. Sahibkarlar üçün əsas vəzifə bu şəraitlərdən istifadə edib düzgün inkişaf edərək özlərinə və ölkəmizə töhfə verə bilməkdir.

3.3 İqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə təsdiq olunan strateji yol xəritələrində vergitutma məsələlərinin təhlili

Dünya bazarlarında neft qiymətlərinin kəskin düşməsi neft ixrac edən ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərmişdir. İqtisadiyyatının böyük hissəsinin neftdən asılı olan ölkələr qrupuna Azərbaycanda aid edilir. Bu baxımdan dünyada baş verən bu böhran bizim ölkədən də yan keçməmişdir. Ölkəmizə daxil olan maliyyə vəsaitlərinin azalması manatın məzənnəsinə də təsir göstərmiş 2 dəfə devalivasiya halı baş vermişdir. Bütün bu proseslər ümumilikdə ölkədə sahibkarların fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmişdir. Lakin qeyd olunmalıdır ki, bu proseslərin qarşısını almaq üçün cənab prezident tərəfindən müvafiq tapşırıqlar verilmiş xüsusilə neft sektorundan qeyri neft sektoruna keçidin sürətləndirilməsi tapşırılmışdır. Bu tədbirlərin sistemləşdirilməsi üçün ölkə başçısı tərəfindən 16 mart 2016-cı il **“Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”** nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında sərəncam imzalanmışdır [40].⁸ Sərəncama əsasən işçi qrupu yaradılmış və bu sahədə müvafiq işlərin görülməsinə başlamışdır. Görülən işlərin nəticəsi olan Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri işlənib hazırlanmış və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 06 dekabr 2016-cı il fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Təsdiq olunmuş strateji yol xəritələri iqtisadiyyatının bütün sektorlarını əhatə etməklə 12 istiqamətdə olmuşdur. Yol xərtlərinin istiqamətləri ilə aşağıdakı siyahıda tanış olmaq olar:

⁸ <http://www.e-qanun.az/framework/32439>

1. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”
2. “Azərbaycan Respublikasının neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” ;
3. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” ;
4. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi” ;
5. “Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” ;
6. “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”;
7. “Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” ;
8. “Azərbaycan Respublikasında uyğun qiymətə mənzil təminatının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” ;
9. “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” ;
10. “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” ;
11. “Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” ;
12. “Azərbaycan Respublikasında kommunal xidmətlərin (elektrik və istilik enerjisi, su və qaz) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” . [41]

Təsdiq olunmuş istiqamətlərin demək olarki əksəriyyətində vergi məsələlərinə toxunulmuş, istiqamətlər üzrə fəaliyyətlərin yetirilməsi Vergilər Nazirliyinə həvalə olunmuşdur. Beləki nazirlik strateji yol xəritələrinin üçündə 5 istiqamət üzrə əsas icraçı , doqquz strateji yol xəritəsində isə 34 istiqaməti üzrə digər icraçı kimi müəyyən edilmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, 5 istiqamətdən 1-i artıq 2016-cı ildə icra olunub. Digər istiqamətlər üzrə fəaliyyətlərin yerinə yetirilməsi üçün müvafiq işçi qurupları yaradılıb. Nazirliyin əsas icraçısı olduğu strateji yol xəritələri aşağıdakılardır:

- “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” ;
- Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”
- “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” [42]

Bu strateji yol xəritələrinin qarşısında duran əsas hədəflər səmərəli biznes şəraitinin yaradılması üçün işlək vergi mexanizmlərinin hazırlanması, sahibkarlıq sahəsində həyata keçirilən yoxlamaların sistemləşdirilməsi və onların problemlə ödəyicilərin risk kateqoriyasına uyğun aparılması, bu istiqamətdə vergi islahatlarının xüsusilə biznesə dəstək xarakterli aparılmasının sürətləndirilməsi, kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən ödəyicilər üçün hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsi və onların məhsullarının vahid uçot prinsipləri əsasında qeydiyyatının aparılması nəzərdə tutulmuşdur.

Göstərilən yol xəritələrinin hər biri iqtisadiyyatımızın inkişafını sürətləndirilməsi məqsədi daşıyır.Çünki, burada qeyd olunan konkret istiqamətlər dünya standartlarına uyğun hazırlanıb. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair aid xəritədə qeyd olunur ki : “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına verilən vergi güzəştlərinin, xüsusilə istehsalçıların emal müəssisələri və ticarət şəbəkələri ilə əməkdaşlığının yaxşılaşdırılmasına dəstək baxımından

təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq təkliflərin hazırlanması məsələsinə baxılacaq, həmçinin aqrar sahə üçün müvafiq istehsal vasitələrinin idxalına görə tətbiq edilən gömrük rüsumları siyasətinin qiymətləndirilməsi aparılacaq və onun təkmilləşdirilməsinə dair təklif və addımlar nəzərdən keçiriləcəkdir” [43] Bu hədəfdən tam aydın olur ki, məqsəd qeyri-neft sektoru sahəsində xüsusilə kənd təsərrüfti üzrə ölkəmizi inkişaf etdirmək əhalinin məşğulluğunu artırmaq bu proseslərə innovativ yenilikləri tətbiq etməkdir.

“Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”-nə nəzər saldıqda burada maraqlı statistika ilə tanış olmaq olar. Belə ki, vergi dərəcələrinin rəqabətqabiliyyətliliyi baxımından Azərbaycan region dövlətlərin arasında daha aşağı mövqe tutur. Ölkə üzrə cəmi vergi ödənişlərinin dərəcəsi 39,8 faiz təşkil etdiyi halda, bu göstərici qonşu Gürcüstanda 16,4 faiz, Qazaxıstanda isə 29,2 faizdir. Dünya Bankının yaydığı məlumata görə, 2014-cü ildə Azərbaycanda idxal xərcləri (1 konteyner üzrə) 3450 ABŞ dolları təşkil etmiş, lakin bu göstərici Türkiyədə 1235 ABŞ dolları, Gürcüstanda 1595 ABŞ dolları, Rusiyada isə 2595 ABŞ dolları həcmində olmuşdur. Dünya İqtisadi Forumunun 2015-ci il hesabatına görə, Azərbaycan “Gömrük prosedurlarının biznes üzərində yükü” indeksinə görə dünyada 144 ölkə arasında 122-ci yerdə qərarlaşmışdır. [44] Bu göstəricilər elədə ürək açan deyil. Amma nəzərə alınmalıdır ki, bu göstəricilər əvvəlki illərə aid olmuşdur. Bu sahədə ciddi islahatlar aparılır. Məhz bu məqsədlə ölkə rəhbəri tərəfindən 20 aprel 2018-ci il “Ölkədə idxal-ixrac əməliyyatlarına nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” sərəncam imzalanmışdır. [45] Bu sərəncamdan irəli gələrək Vergilər Nazirliyində “İdxal-ixrac əməliyyatları üzrə nəzarət Departamenti” yaradılmışdır. Departamentin əsas hədəfi maliyyə istiqamətində uçot qaydalarının şəffaflaşdırılması, büdcə daxil olmalarının yüksədilməsi, qeyri-neft sektoru üzrə ixrac olunan məhsulların qeydiyyat sisteminin asanlaşdırılması, ixracın artırılması və bu sahədə dövlətin

fiskal siyasətini yerinə yetirən qurumların fəaliyyətinə kömək etmək və idxal-ixrac proseslərinin nəzarət formasını inkişaf etdirməkdir.

Bu xəritə üzrə görülməli tədbirlərdə bir mənalı şəkildə qeyd olunur ki, aparılacaq islahatların təsirli ola bilməsi üçün ilk növbədə işlək vergi sistemi yaradılmalıdır. Bu vergi sistemi beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmalı, özündə iqtisadiyyatın real vəziyyətin əks etdirməli, sahibkarlığın inkişafına dəstək olmalı, investisiya mühitini təşviq etməli, əhəlinin sosial rifah halının yüksəltməlidir.

“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”-ində də vergi məsələləri xüsusi vurğulanır. Beləki əsas hədəflər sırasında kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişaf etdirilməsi üçün bu sahədə vergi islahatların davam etdirilməsi vurğulanır. Həmçinin bu sahibkarlıq subyektlərinə səyyar vergi yoxlamalarının azadılması yoxlama tədbirlərinin elektron audit vasitəsilə aparılması prioritet istiqamətlərdən biridir. Lakin burada risklərdə nəzərə alınır. Bəzi KOS-lar tərəfindən yayınma hallarına uçot qaydalarına riayət edilməsi halları qeyd etmək olar.

Nəhayət sonda qeyd etməliyik ki, ölkə iqtisadiyyatımızı qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməklə canlandırmaq mümkündür. Bunun üçün strateji yol xəritələrində qarşıya qoyulmuş məqsədlər və bu məqsədlərə nail olmaq icra olunacaq tədbirlər konkret icra olunmalıdır. Bu zaman vergitutma məsələsinə xüsusi diqqət yetirilməli və bu məsələyə həssas yanaşılmalıdır. Çünki iqtisadiyyatımızın hər tərəfli inkişafı üçün vergi münasibətlərinin düzgün təşkili önəmlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Uzun illər respublikamız keçmiş SSRİ-nin tərkibində olması səbəbindən özünün müstəqil vergi sistemi olmayıb, buna görə də müstəqil maliyə və vergi siyasəti yeridə bilməyib. Ölkəmiz yalnız 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra hər bir sahədə olduğu kimi, məhz vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar müvafiq tədbirlər görüldü. Bu tədbirlər vergi qanunvericiliyinin, eləcə də vergi sisteminin yaradılması ilə bağlı olmuşdur.

Müstəqilliyimiz bərqərar olduqdan sonra vergi sisteminin qanunvericilik bazasının təşkili ilk olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası təsdiq edildikdən və qüvvəyə mindikdən sonra başladı. 1995-ci ildən qanunvericilik sahəsində islahatlara start verildi. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi təsdiq edildi və bir sıra qanunvericilik aktları, qanunlar qəbul olundu.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın bazar münasibətləri yönündə qurulması, onun tədricən formalaşması və səmərəli iqtisadi sistemə çevrilməsi əhəmiyyətli dərəcədə normal vergi sisteminin olması ilə əlaqədardır. Vergilərin ayrı-ayrı növlərinə tətbiq olunan vergi dərəcələri real vəziyyətə uyğun olmalıdır. Ona görə də vergi mexanizminin düzgün tətbiqində - vergi mədəniyyətinə və verginin ədalətlik prinsipinə xüsusi yer verilməlidir.

Dövlət büdcəsinin və ərazi büdcələrinin formalaşmasında vergi siyasəti ölkənin milli iqtisadiyyatının qurulmasına uyğun aparılmalıdır. Vergi qanunvericiliyinin Respublikanın və ayrı-ayrı ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafındakı mövcud vəziyyəti və problemləri öyrənməklə işlənilib hazırlanması və tətbiqi, bəzi problemlərin də daha səmərəli həll edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas prioritetlərindəndir. Son illərdə bu istiqamətdə aparılan, konkret hədəflərə yönəlmiş genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar çərçivəsində biznes və investisiya mühitinin əlverişliliyinin artırılması ilə bağlı kompleks tədbirlər həyata

keçirilmişdir. Bu tədbirlərin tərkib hissəsi olaraq hökumət tərəfindən həm dövlət, həm də özəl sektorda şəffaflığın, hesabatlılığın, uçotun təmin edilməsi, mühasibat uçotunun müasir tələblərə uyğun təşkil olunması istiqamətində bir sıra mühüm sənədlər imzalanmış və konkret hədəflər müəyyən edilmişdir.

Həmin hədəflərə nail olunması ilə bağlı istər qanunvericilik, istərsə də inzibatçılıq baxımından müntəzəm olaraq islahatlar aparılır.

Təsadüfi deyildir ki, son illərdə Vergi məcəlləsində qabaqcıl beynəlxalq təcrübədən də istifadə edilməklə ölkədə sahibkarlığın inkişafına yönəlik xeyli sayda əlavə və dəyişikliklərin şahidi oluruq.

Və təbii ki, bütün bu dəyişikliklər əvvəldə də qeyd etdiyim kimi, ölkədə əlverişli sahibkarlıq mühitinin təmin edilməsini, sahibkarların öz vergi öhdəliklərini rahat şəkildə, heç bir maneə olmadan yerinə yetirmələri üçün imkanın yaradılmasını və həmçinin də vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsini, ödəyicilərin öz uçot-hesabat işlərinə daha ciddi yanaşmasını, dövlətimizin iqtisadi qüdrətinin əsas maddi qarantı olan vergi sisteminin daha şəffaf bir mexanizm olaraq işləməsini nəzərdə tutur.

Bütün bu müsbət məqamlarla yanaşı bu sahədə hələ də həll edilməli olan məsələlər mövcuddur. Təbii ki, iqtisadiyyatda dinamik inkişaf fonunda daim yeni-yeni problemlərin meydana çıxması labüddür. Buna görə də davamlı inkişafın tələblərinə uyğun olaraq vergi münasibətlərini tənzimləyən qanunlara, qərarlara, təlimatlara, əsasnamələrə vaxtaşırı yenidən baxmalı, Respublikada qüvvədə olan normativ sənədlər müasir beynəlxalq tələblər səviyyəsinə yüksəldilməli, dövlətin yeritdiyi iqtisadi siyasət çərçivəsində biznes subyektlərinin maraqları nəzərə alınmalıdır. Bu işlərin davam etdirilməsi üçün aşağıda təkliflər həyata keçirilə bilər:

- vergi sahəsində aparılan islahatların davam etdirilməsi;
- Xarici investorların ölkəmizə cəlb edilməsi üçün müvafiq vergi güzəştlərinin edilməsi;

- kiçik və orta sahibkarlıqla məşqul olanların vergi yükünün azadılması;
- vergi qanunverciliyinin təkmirləşdirilməsi, büdcəyə vergi daxil olmalarının artırılması və s.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası,
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi,
3. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi,
4. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin Əsasnaməsi,
5. F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.A.Kəlbiyev, Z.H.Rzayev
“Vergilər və vergitutma” (Bakı, 2010)
6. Musayev A. “Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri”. Bakı, 2004
7. F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.A.Kəlbiyev, Z.H.Rzayev
“Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları” (Bakı, 2001)
8. Kəlbiyev Y.A. “Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi
problemləri”. Monoqrafiya. Bakı-2005
9. Musayev A., Kəlbiyev Y., Hüseynov A. “Azərbaycan Respublikasının vergi
xidməti: islahatlar və nəticələr”. Bakı, 2002
10. Rzayev Z.H. “Vergi Menecmenti”. Dərslük. Bakı-2007
11. Vergi Hüququ, Vəliyev D.Ə, Balakışiyeva Y.N, Rəfibəyli İ.R, İmanov
E.E, Qarabalov E.M Bakı-2003
12. Rzayev Z.H, Xəlilov Ş.İ. “İqtisadi tərəqqi və vergi siyasəti”. Bakı-2008
13. V.S.Əyyubov “Büdcə və vergi sistemi” (Bakı, 2004)
14. K.R.Makkonel, S.L.Bryu “Ekonomiks” (Bakı, 1992)
15. Vergi xəbərləri jurnalı (2008-2009)
16. Vergilər qəzeti (2008-2009)
17. http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/201_vergi.pdf səh 39-41
18. http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/yusifova_ulduz.pdf səf 6
19. http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/yusifova_ulduz.pdf
20. <http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/T%C9%99lim%20materiallar%C4%B1/Pewehazirligi/1.1.1.pdf> səh 15

21. file:///C:/Users/user/Downloads/Vergiy%C9%99_giri%C5%9F_1523606994.pdf, səh 19
22. http://www.taxes.gov.az/uploads/statistika/voxi_I-14i.pdf
23. <http://vn.taxes.gov.az/info/2123.pdf> səh 86
24. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=195>
25. <http://www.e-qanun.az/framework/34474>
26. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&news=1225>
27. <http://economy.gov.az/article/sahibkarligin-inkishafi-sahesinde-aparilmish-islahatlar/28700>
28. <http://kayzen.az/blog/B%C4%B0M/628/d%C3%BCnya-%C3%B6lk%C9%99l%C9%99rinin-klassifikasiyas%C4%B1.html>
29. <https://investingeorgia.org/ru/georgia/taxation>
<https://www.transparency.org/gcb2013/country?country=georgia>
30. http://am.spinform.ru/nalogovaya_systema.html
31. <http://ebooks.azlibnet.az/book/MFN4kTQ7.pdf> səf 28
32. <http://www.taxes.gov.az/uploads/neshrler/vergiyegirishderslik.pdf> səf 31
33. <http://www.taxes.gov.az/uploads/neshrler/vergiyegirishderslik.pdf> səf 146
34. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika>
35. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&cat=3> maddə 218-221
36. <https://www.president.az/articles/16498>
37. <http://www.taxes.gov.az/borc/>
38. <http://economy.gov.az/article/sahibkarligin-inkishafi-sahesinde-aparilmish-islahatlar/28700>
39. <http://www.taxes.gov.az/uploads/neshrler/vergiyegirishderslik.pdf> 146
40. <http://www.e-qanun.az/framework/32439>
41. <https://www.president.az/articles/21953>
42. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=metbuat&bolme=pressreliz&pid=1556&lang=>

43. <http://www.aznews.az/news/iqtisadiyyat/56124.html>
44. https://azertag.az/store/files/untitled%20folder/_STRATEJI%20YOL%20XERITESI_.pdf
45. https://azertag.az/xeber/Olkede_idxal_ixrac_emeliyyatlarina_nezaret_sisteminin_tekmillesdirilmesi_ile_bagli_tedbirler_haqqinda__Azerbaycan_Respublikasi_Prezidentinin_Serencami-1155172
46. <http://experts.m.com/az/bazarlar/taxes/54-2010-09-22-11-07-37>
47. http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/vn/V.O_terefinden_gosterilen_xidmetlerini_konsepsiyasinin_tesdiq_edilmesi_haqda.pdf
48. <http://www.taxes.gov.az/uploads/neshrler/vergiyegirishderslik.pdf>
49. <https://az.trend.az/business/economy/2791689.html>
50. <https://president.az/articles/9106/print>
51. <http://www.interaztv.com/economy/256135>
52. http://mida.gov.az/documents/strateji_yol_xeritesi_kend_teserrufati_mehsul_larinin_istehsalina_ve_emalina_dair.pdf
53. <http://www.taxes.gov.az/vn/metbuat/chixish/2017/iota.pdf>
54. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=metbuat&bolme=pressreliz&pid=1555&lang=>
55. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=metbuat&bolme=pressreliz&pid=1556&lang=>
56. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=metbuat&bolme=pressreliz&pid=1496&lang=>
57. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?lang=&name=search&q=%26%23304%3Bq%26%23305%3Bn+%26%23601%3Bsas+sektorlar%26%23305%3B+%26%23252%3Bzr%26%23601%3B+t%26%23601%3Bsdiq+lunan+strateji+yol+x%26%23601%3Brit%26%23601%3BI%26%23601%3B+Brind%26%23601%3B+>
58. www.vergijurnali.az

59. www.Stat.gov.az

РЕЗЮМЕ

Налоговая система Азербайджана и ее влияния на развитие экономики.

Долгое время наша республика была в составе бывшего СССР, поэтому не имела независимой системы налогов и не могла вести независимую финансовую и налоговую политику. После того, как в 1991-м году наша страна обрела независимость, были приняты соответствующие меры по усовершенствованию налоговой системы, как и во всех других сферах. Эти меры были связаны с созданием налогового законодательства, а так же налоговой системы. После этих процессов была основана современная налоговая система нашей страны.

Цель представленной исследовательской работы изучение современной налоговой системы Азербайджана и ее влияния на экономическое развитие. При реализации этой деятельности была изучена история создания и развития налогов, исследованы этапы современной налоговой системы Азербайджана и приоритетные направления налоговой политики, проведен сравнительный анализ налоговых систем Азербайджана и стран с экономикой переходного периода. Исследованы влияния налоговых льгот на предпринимательскую деятельность на статистику бюджетных поступлений, роль налогов в одобренных стратегических дорожных карт по основным секторам экономики, и наконец, определено влияние направлений налоговых реформ на развитие экономики в Азербайджане.

Как заключение исследовательской работы было предложено продолжить реформы в области налогов, применение соответствующих налоговых льгот для привлечения иностранных инвесторов в нашу страну, уменьшить налоговую нагрузку на мелкую и среднюю предпринимательскую

деятельность, усовершенствовать налоговое законодательство, увеличить налоговое поступление в бюджет и т.д.

Исследовательская работа состоит из введения, трех глав, восьми подразделов, заключения и списка литературы. Общий объем работы состоит из 75 страниц.

SUMMARY

Tax system of Azerbaijan and its impact to development of economy.

As our country was the part of the former Soviet Union for long years it did not have independent taxation system, thus it has never conducted independent financial and taxing policy. After gaining the independence in 1991 along with the other fields of economy the certain actions had been implemented in the field of improvement of taxation system. These actions were mainly related to establishment of tax legislation and tax system. After all these processes the base of modern taxation system of our country was founded.

The aim of the presented research work is to examine modern tax system of Azerbaijan and its impact to the development of economy of the country. There was examined the history of foundation and development of taxation. The stages of modern taxation of Azerbaijan and priority fields of tax system are analyzed comparison of tax system of other countries with transitional economy to Azerbaijan was done. Statistics of impact of taxation income to the state budget as a result of reduction applied to entrepreneurship is researched, the role of taxation on strategic road maps for main fields of economy were examined and finally the influence of tax reforms to economy of Azerbaijan had been learned.

There were mentioned proposals on continuing reforms on taxation, application of tax reduction for attracting foreign investors to our country, decreasing tax load of small and medium enterprises, improvement of tax legislation, increasing tax incomes to the state budget as an outcome of the dissertation.

Dissertaion is generally consisted of introduction, three chapters, eight sub chapters, results and the list of literature. The total volume of the research is 75 pages.